

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут заочно-дистанційного навчання

Форма навчання заочна

(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

Г. П. Склад

(підпис, ініціали та прізвище)

« ____ » _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему: «Розвиток туризму у Запорізькій області:
стан та перспективи»**

**зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра**

Виконавець роботи Криворучко Руслана Ігорівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Науковий керівник к.е.н. Тараненко Олександр Олексійович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2022

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ	
ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ	5
1.1 Соціально-економічні фактори розвитку туризму у Запорізькій області.....	5
1.2 Природно-рекреаційні ресурси та об'єкти Запорізької області як складові її туристичного потенціалу	17
1.3 Історико-культурні туристичні ресурси Запорізької області	34
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	
ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ	50
2.1 Дослідження туристичної діяльності у Запорізькій області	50
2.2 Оцінка туристичного потенціалу Запорізької області	59
2.3 Розробка культурно-пізнавально туру по Запорізькій області	68
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

ВСТУП

Вигідне географічне положення України і наявність сприятливих факторів дозволяють стверджувати про значні перспективи розвитку туризму. Однак, маючи великий потенціал, Україна не розвиває ринок туристичних послуг в повному обсязі, хоча є однією з провідних країн Європи за рівнем забезпеченості природними та історико-культурними ресурсами. Сьогодні туристична сфера в усьому світі зазнає збитків внаслідок заходів щодо протидії пандемії COVID-19. Водночас, ситуацію, що склалася, слід розглядати не лише як проблему, але і як можливості для виведення туристичної сфери в Україні на якісно новий рівень.

Проблеми і перспективи розвитку ринку туристичних послуг в Україні є актуальними, про що свідчать численні публікації та дослідження наступних фахівців:

Однак багато питань залишаються відкритими, дискусійними та потребують постійної уваги, зокрема дослідження напрямів подальшого розвитку окремих видів туризму в Україні, що і обумовило актуальність теми кваліфікаційної роботи.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні заходів, щодо розвитку туризму у Запорізькій області.

Досягнення та реалізація поставленої у роботі мети потребує вирішення таких завдань:

- визначити соціально-економічні фактори розвитку туризму в регіоні;
- охарактеризувати природно-рекреаційні ресурси та об'єкти області;
- дослідити історико-культурні туристичні ресурси області;
- здійснити аналіз туристичної діяльності в області;
- оцінити туристичний потенціал регіону;
- розробити культурно-пізнавальний тур по Запорізькій області.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є процеси розвитку туризму в регіоні.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти дослідження розвитку туризму у Запорізькій області.

У роботі використано такі наукові методи дослідження системного та критичного аналізу, табличний, порівняння та узагальнення.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи склали нормативно-правові документи та акти, інформація Державної служби статистики України, наукові статті, монографії, а також матеріали мережі Інтернет.

Галуззю застосування результатів дослідження є практична діяльність підприємств туристичної сфери України. Проведені у роботі дослідження будуть сприяти зростанню туристичної привабливості регіону яка залежить від цілої низки чинників, серед яких – природні, демографічні, соціальні, економічні, культурні та ін. в умовах подальшого стратегічного планування розвитку туристичної галузі.

РОЗДІЛ 1. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ

1.1 Соціально-економічні фактори розвитку туризму у Запорізькій області

За станом на 01.01.2019 р. в Запорізькій області проживало 1 705,8 тис. осіб (регіон характеризується високим рівнем урбанізації – 77,3 %). Жінки становлять більше половини населення області – 54,34 %. Протягом останніх 25 років в області спостерігається стійка тенденція скорочення чисельності населення. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. чисельність населення області у період 2001-2018 рр. зменшилася на 225,4 тис. осіб, або на 11,6 % (в Україні – на 13,4 %), у тому числі міського населення – на 143,3 тис. осіб (9,7 %), сільського – на 82,1 тис. осіб (17,3 %). Останні 5 років темпи скорочення чисельності населення області коливаються у межах 0,5-0,9 % щорічно.

Головними індикаторами демографічної ситуації в регіоні є характер процесів природного та механічного руху населення. У регіоні низький сумарний коефіцієнт народжуваності – змінюючись у діапазоні 1,3-1,5 народжень в середньому на 1 жінку, у 2017 р. він опустився до 1,25. Внаслідок цього Запорізькій області властиве істотне переважання чисельності померлих над чисельністю народжених (в абсолютному вираженні – на 8,4-13,6 тис. осіб щороку протягом останніх 5 років), 2/3 з яких – за рахунок міського населення. При цьому коефіцієнт народжуваності за останні 5 років зменшився з 10,2 ‰ до 8,2 ‰. Наявна вікова структура пояснює незначне зростання рівня смертності – від 14,9 ‰ у 2013 р. до 16,0 ‰ у 2018 р.. Відповідно коефіцієнт природного приросту за цей період в абсолютному відношенні зріс від -4,7 ‰ до -7,8 ‰.

Помітні суттєві відмінності у відносних показниках скорочення

чисельності населення в період 2013-2018 рр. у розрізі міських поселень та сільського населення адміністративних одиниць. Вони порівняно низькі в Запоріжжі (-3,3 %) та довколишніх містах і селищах (-1,2 – -2,9%), інших містах обласного значення та прилеглих до них районах, районних центрах півночі та південного заходу області. Найвищі темпи депопуляції властиві для сільського населення північно-східних районів (-6,9 – -8,1%), меншою мірою центральних та південних районів разом з невеликими селищами (-5,2 – -6,5%) (рис. 1.1.1).

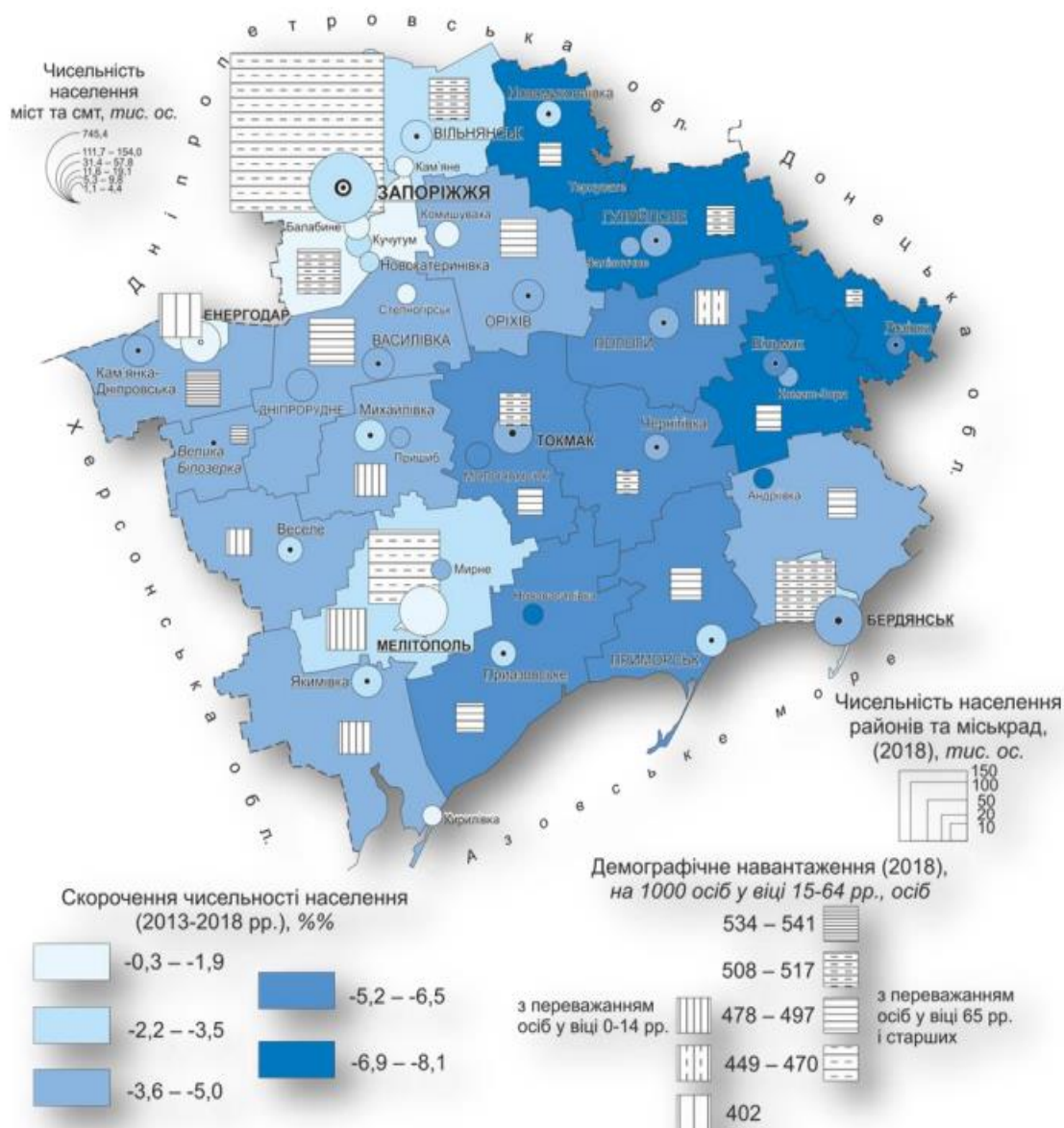

Рис. 1.1.1 Чисельність населення, динаміка її скорочення та демографічне навантаження у Запорізькій області у 2018 р. [54]

Помітні суттєві відмінності у відносних показниках скорочення чисельності населення в період 2013-2018 років у розрізі міських поселень та сільського населення адміністративних одиниць. Вони порівняно низькі в Запоріжжі (-3,3 %) та довколишніх містах і селищах (-1,2 – -2,9 %), інших містах обласного значення та прилеглих до них районах, районних центрах півночі та південного заходу області (рис. 4). Найвищі темпи депопуляції властиві для сільського населення північно-східних районів (-6,9 – -8,1%), меншою мірою центральних та південних районів разом з невеликими селищами (-5,2 – -6,5%).

В економічному сенсі процес старіння населення відображається на показникові демографічного навантаження. Його найвищий рівень характерний для північно-західних і північних районів, а також більшості міст обласного значення, причому у них осіб у післяпрацевдатному віці суттєво більше, ніж у допрацевдатному. Натомість у південно-західних районах, Енергодарі та Пологівському районі серед когорти непрацевдатних переважають особи у віці до 14 років.

Економічну спеціалізацію Запорізької області сьогодні визначають сектори економіки, які мають найбільшу питому вагу за обсягом реалізації продукції та послуг. За підсумками 2018 р. домінуючу частку мають промисловість (64,26 %), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автортранспортних засобів та мотоциклів (24,03 %), сільське, лісове та рибне господарство (4,94 %) та будівництво.

У сільському господарстві Запорізької області формується основна частина продовольчих ресурсів та майже три чверті роздрібного товарообігу, що має визначальний вплив на гарантування продовольчої безпеки як регіону, так і держави в цілому. Запорізька область має достатній виробничий потенціал для забезпечення населення основними продуктами харчування. У регіоні є багатогалузева харчова та переробна промисловість, яка здатна переробляти сільськогосподарську продукцію, вироблену в області,

забезпечувати населення регіону харчовими продуктами, а також здійснювати їх поставки за межі області та України.

Стабільний розвиток підприємництва є запорукою становлення конкурентоспроможної економіки регіону та держави загалом, що є основою успішного суспільства та вимагає сприятливого ділового клімату. Однак, незважаючи на деяке покращення середовища ведення бізнесу в Україні, про що свідчить її підняття в рейтингу ведення бізнесу у 2019 р. на 5 позицій, порівняно із 2018 р., наша країна все ще значно відстає від передових країн світу. Особливо складними впродовж останніх років є розв'язання проблем із неплатоспроможністю та підключенням підприємств до електромереж, а також проблеми у сфері міжнародної торгівлі (за цими показниками Україна посіла у 2019 р. відповідно 145, 135 та 78 місце серед 190 країн світу).

Середньорічний темп росту кількості малих підприємств в області впродовж 2014-2018 рр. становив 101,4 %. При цьому, спостерігається зменшення кількості зайнятих та найманих працівників (середньорічне скорочення становить відповідно 2,4 % та 2,2 %). Крім того, обсяг реалізованої продукції (товарів та послуг) у 2018 р. порівняно з 2014 р. збільшився у 2,5 раза, що свідчить про збільшення вагомості впливу малого бізнесу на економічний розвиток області.

Запорізька область – високоурбанізований регіон (рівень урбанізації області на 1 січня 2019 р. складав 77,3 %), територія з промисловою, міською житловою та громадською забудовою. В області проживає 4,1 % населення держави (8 місце в Україні). Система розселення області після тривалого періоду формування та розвитку трансформувалася із поліцентричної в моноцентричну з домінуванням обласного центру – м. Запоріжжя.

Значення індексу концентрації населення в області становить 61,5 %, що свідчить про високу нерівномірність розміщення населення по її території. Так, зокрема, 62 % населення Запорізької області (м. Запоріжжя та 4 міста обласного значення) мешкає на 2,3 % території, 78,9 % населення області

мешкає на 30,7 % території (великі міста та найбільш заселені райони – Василівський, Вільнянський, Запорізький, Мелітопольський та Оріхівський). Відповідно, за виключенням найбільш концентровано заселених територій області, на 69,3 % території області проживає лише 21,1 % її мешканців. Така структура розселення спричиняє значну територіальну диференціацію рівня та якості життя мешканців регіону.

Підвищена концентрація соціально-економічного, інноваційно-креативного, управлінського та інформаційного потенціалу в обласному центрі (м. Запоріжжя) є однією із основних причин посилення сучасної моноцентричної моделі просторового розвитку області та загострення територіальних диспропорцій (за рівнем та якістю життя, динамікою соціально-економічного розвитку в інших містах та районах області).

За рівнем урбанізації Запорізька область займає п'яте місце в Україні, переважаючи середній рівень по країні. Водночас, середня густота населення Запорізької області складає 63,4 особи/км², що нижче від загальноукраїнського показника. Це можна пояснити наявністю в області (крім 5-ти густозаселених великих міст) 16-ти районів із дуже низькою густотою населення (менше 30 осіб/км²), більшість із яких розміщені в степовій зоні з посушливим характером природно-кліматичних умов та в значній віддаленості від обласного центру. З метою ранжування міст та районів за рівнем соціально-економічного розвитку було розраховано відповідний інтегральний індекс в розрізі міст та районів за даними 2017 р., який ґрунтується на кількісних та якісних характеристиках різноманітних аспектів соціально-економічної динаміки їх розвитку (рис. 1.1.2).

За результатами розрахунку даного індексу можна зробити такі висновки: обласний центр м. Запоріжжя, володіючи найвищим рівнем соціально-економічного розвитку в області, домінує у більшості сфер життєдіяльності регіону, про що свідчить найвище значення його інтегрального індексу – 0,6339 (0 – мінімальне значення, а 1 – максимальне).

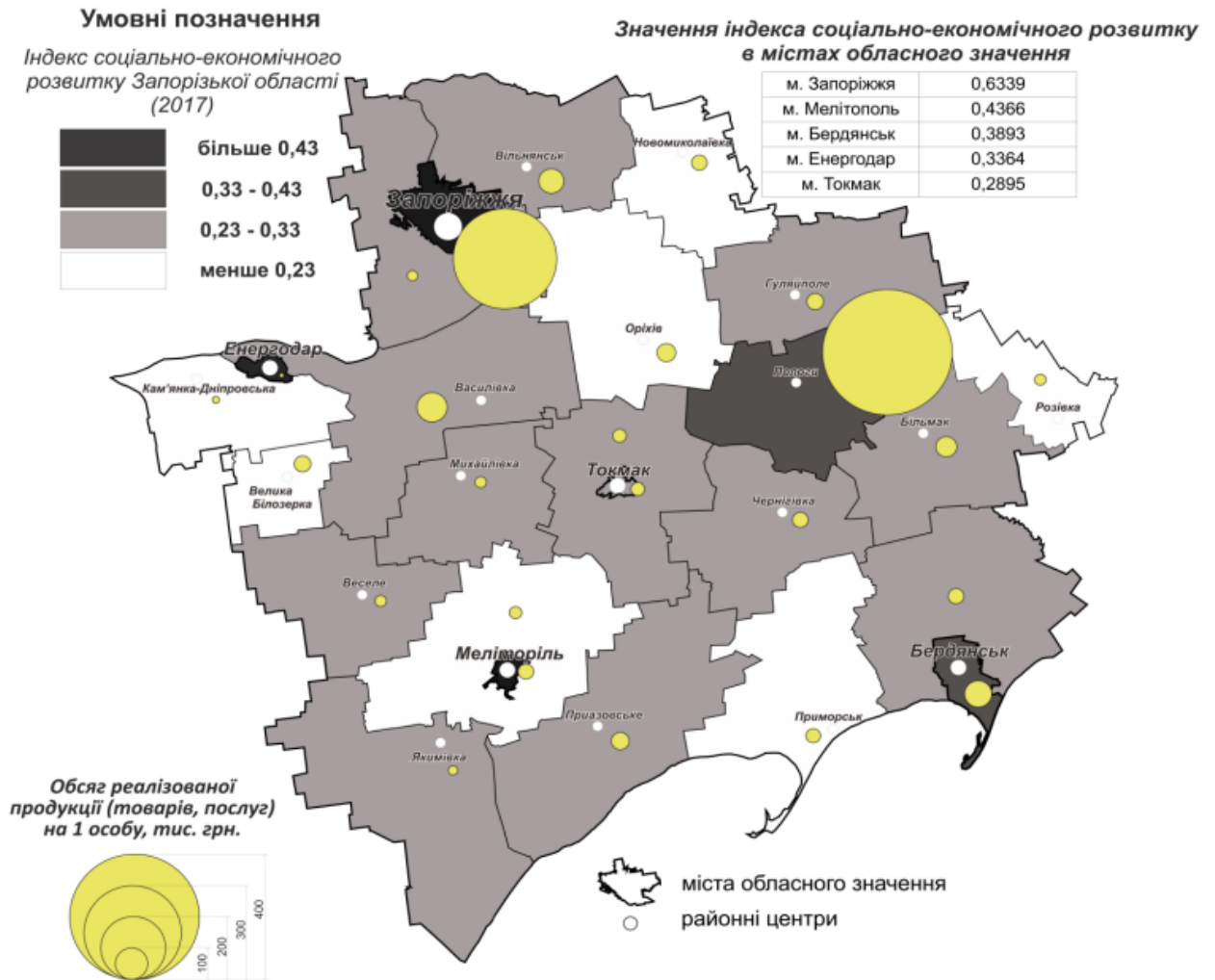

Рис. 1.1.2 – Інтегральний індекс соціально-економічного розвитку міст і районів Запорізької області в 2017 році [54]

З іншого боку, чимала віддаленість результату м. Запоріжжя від максимального значення свідчить про те, що існує чимало сфер, у яких інші міста та райони переважають його показники (зокрема: за рівнем зайнятості та безробіття, обсягами експорту товарів та послуг на 1 особу, рівнем забезпеченості ДНЗ та загальноосвітніми навчальними закладами, а також середнім розміром заробітної плати), що об'єктивно пояснюється вищою щільністю населення, яка позначається і на показниках оплати праці;

м. Мелітополь та Бердянськ, володіючи високим рівнем соціально-економічного розвитку, в окремих сферах (забезпеченість закладами освіти, підготовка кваліфікованих робітників та обсягах експорту послуг на 1 особу)

навіть переважають обласний центр, але в більшості параметрів поступаються йому. Наявність в цих містах значного людського та економічного потенціалу дозволяє їм (за умови виваженої політики розвитку) конкурувати з обласним центром в окремих сферах суспільної життєдіяльності та поступово наздоганяти його за рівнем соціально-економічного розвитку;

значення інтегрального індексу Пологівського та Запорізького районів свідчить не тільки про досить високий рівень їх соціально-економічного розвитку, але й про наявність значних конкурентних переваг (промислова сфера для першого та вигідне розміщення для другого) поряд з іншими районами регіону, які дозволяють досягати цього рівня та ефективно підтримувати його;

основна група з 14 районів (Василівський, Якимівський, Вільнянський, Приазовський, Михайлівський, Токмацький, Веселівський, Більмацький, Бердянський, Чернігівський, Гуляйпільський, Оріхівський, Новомиколаївський та Великобілозерський) та м. Токмак володіють середнім та нижче середнього рівнем соціально-економічного розвитку, який зумовлюється як низьким рівнем людського потенціалу, так і обмеженістю сфер економічного розвитку та підприємницької активності;

остання група включає 4 райони (Розівський, Мелітопольський, Кам'янсько-Дніпровський та Приморський) з найнижчим рівнем соціально-економічного розвитку в Запорізькій області, які характеризуються дуже обмеженим людським та економічним потенціалом. Це поглиблюється сусідством із містами та районами, які володіють набагато вищим рівнем розвитку та активно притягують ресурси з навколишніх територій [54].

Запорізька область має розвинену диверсифіковану транспортну систему, до якої входить мережа автомобільних та залізничних шляхів, а також об'єкти морського, річкового, авіаційного та електротранспорту, зокрема: Запорізький міський електротранспорт, Запорізький аеропорт, Запорізький річковий порт та Бердянський морський торговельний порт.

Експлуатаційна протяжність головних колій у межах Запорізької дирекції залізничних перевезень складає 988 км (5 % від загальної довжини залізничних колій України). Щільність залізничних колій загального користування в регіоні є вищою у порівнянні з середньоукраїнським значенням цього показника і становить 36 км/тис. км² проти 34 км/тис. км².

Основні залізничні вузли Запорізької області: Мелітополь, Запоріжжя, Бердянськ. У Запорізькій області розташовані інфраструктурні об'єкти, які посилюють її конкурентні переваги. Важливу роль у транспортній системі Запорізької області відіграє КП «Міжнародний аеропорт Запоріжжя». Аеропорт розташований в 15 км від центру міста Запоріжжя, в 250 м від залізничної магістралі Харків-Сімферополь та в 350 м від автостради Запоріжжя – Донецьк; має під'їзну колію до складу паливно-мастильних матеріалів, який розташований в межах аеропорту, що дає можливість на створення великого мультимодального логістичного центру з перевезення та зберігання вантажів із будівництвом вантажного терміналу. Натепер у завершальній стадії перебуває будівництво нового пасажирського терміналу.

Стратегічне значення для регіону має також Бердянський морський торговельний порт, який є високо механізованим транспортним підприємством, до складу якого входять 9 вантажних причалів, з них 8 причалів являються універсальними та можуть використовуватись для прийому та перевалки генеральних (у тому числі великогабаритних) та навалювальних вантажів. Перспективи розвитку порту пов'язані із збільшенням обсягів перевалки металопродукції, мінерально-будівельних, зернових та продовольчих вантажів із застосуванням сучасного перевантажувального обладнання. Не менш важливим для економіки регіону є Запорізький річковий порт, який має 13 вантажних причалів, пасажирський і вантажний термінали.

В області існують такі проблемні аспекти у сфері транспортної інфраструктури:

необхідність реконструкції існуючих та будівництво нових мостів через річку Дніпро. На території області існує лише два мостові переходи через Дніпро, які розташовані в міській зоні Запоріжжя – дамба ДніпроГЕСу та мости Преображенського, що йдуть через о. Хортицю. Найближчі до них мости розташовані в сусідньому обласному центрі Дніпрі;

- незадовільний стан мережі автомобільних доріг загального користування в регіоні;
- високий рівень зносу та збереження низької технологічності системи пасажирського транспорту;
- скорочення рухомого складу тролейбусних машин (з 154 од. у 2010 р. до 49 од. у 2018 р. (на 68,2 %)), чисельності трамвайних вагонів (відповідні показники становили 184 та 132 од., 28,3 %);
- низький рівень дотримання інклюзивних норм [54].

Реалізація реформи бюджетної децентралізації в напрямку зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів суттєво вплинула на дохідну частину місцевих бюджетів України. За 2014-2018 рр. доходи місцевих бюджетів з урахуванням трансфертів Запорізької області зросли у 3,3 рази (для порівняння в Україні у 3 рази). Доходи місцевих бюджетів без урахування трансфертів Запорізької області зросли у 2,7 рази (для порівняння в Україні – у 2,6 рази). У 2018 р. обсяг доходів місцевих бюджетів Запорізької області без урахування міжбюджетних трансфертів на одну особу склав 7355,2 грн, що у 2,8 рази більше, ніж у 2014 р.

Позитивною тенденцією стало зниження частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів Запорізької області з 47,4 % у 2014 р. до 39,4 % у 2018 р. (середнє значення по Україні у 2018 р. – 40,6 %). Рівень податкових надходжень є важливим індикатором соціально-економічного розвитку територій, що відображає ступінь розвитку підприємництва. Частка податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів без урахування трансфертів Запорізької області у 2018 р. становила 90,7 % (в Україні –

88,2 %). Податкові надходження до місцевих бюджетів Запорізької області на одного мешканця у 2018 р. становили 6584 грн. У структурі податкових надходжень місцевих бюджетів області у 2018 р. основну частку становлять податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) 58,8 %, єдиний податок – 10,7 %, податок на майно – 14,2 %.

Запорізька область відноситься до найбільш техногенно-навантажених регіонів України. Неминучим наслідком промислового розвитку області є значні обсяги викидів небезпечних речовин у повітря, погіршення стану водойм і ґрунтів, накопичення у великих обсягах промислових та побутових відходів. Запорізька область відноситься до найбільш антропогеннозмінених регіонів. Не зважаючи на постійне збільшення площі природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ), його частина в загальній площі території області не в повній мірі відповідає міжнародним стандартам та стратегії планування території. Внаслідок надмірної розораності ґрунтів (понад 86 % території області), в області значно ускладнилися умови забезпечення територіальної єдності ділянок з природними ландшафтами, що ускладнює просторові процеси біологічного обміну на ценотичному та генетичному рівнях, притаманні живій природі. Потужний промисловий і сільськогосподарський потенціал, з одного боку, сприяв розвитку господарської діяльності в області, а з іншого – запустив процеси регресу і навіть деградації природних екосистем.

У зазначених умовах невідкладним завданням є відновлення екологічного балансу регіону. Відновити екологічний баланс регіону можливо шляхом збереження цінних і типових компонентів ландшафтного та біологічного різноманіття, земель з малозміненими природними ландшафтами, головним чином, природних для нашого регіону степових екосистем, забезпечення необхідних умов для відновлення їх ключових компонентів, а також достатнім простором природних середовищ. Збереження місць оселення та зростання видів тваринного і рослинного світу, шляхів міграції тварин і рослин має забезпечити поєднання територій та об'єктів

природно-заповідного фонду у єдину територіальну схему – регіональну екологічну мережу (фрагмент національної екологічної мережі), яка інтегруватиметься в загальнодержавну та всеєвропейську Смарагдову мережу. Ключовим підходом до збереження біологічного різноманіття на всіх його рівнях (видовому, популяційному, ценотичному, генетичному) – є збереження різноманіття місць мешкання і життєздатних популяцій, що в свою чергу покладено в основу концепції екологічної мережі [54].

У Запорізькій області протягом 2014-2018 рр. відбулася інтенсифікація розвитку туристичної сфери. Для задоволення потреб в оздоровленні та відпочинку мешканців та гостей області на території регіону знаходиться понад 550 закладів тимчасового розміщення, серед яких: 437 баз відпочинку, 56 закладів готельного типу, 8 оздоровчих центрів та комплексів, 24 санаторно-профілакторних закладів, 6 пансіонатів, 3 туристичних притулків, 28 дитячих таборів.

На території Запорізької області функціонує 9 туристично-інформаційних центрів: 1 обласний (обласний туристично-інформаційний центр при обласному краєзнавчому музеї), 3 – у містах Бердянськ (2), Запоріжжя (1) та 5 районних (у Бердянському, Василівському, Мелітопольському, Пологівському та Приазовському районах).

Протягом останніх років область щороку відвідує 15-16 тис. осіб. Основними напрямками розвитку туризму в регіоні є історико-культурний та рекреаційно-курортний, в тому числі сільський (зелений) туризм.

Історико-культурна спадщина Запорізької області є невід’ємною частиною культурного надбання України. У межах області можна виділити центри історичного та культурного туризму (переважно короткочасного) – зокрема, такі населені пункти: Запоріжжя, Токмак, Гуляйполе, Мелітополь, Оріхів, Токмак, Більмак, Кам’янка-Дніпровська, Василівка.

Основним курортно-рекреаційним ресурсом області є узбережжя Азовського моря, берегова лінія якого в межах області понад 300 км, але з них

потенційно придатними для рекреації є 198 км. Ширина пляжів знаходиться в межах від 10 до 30 м, які здебільшого є піщаними та піщано-черепашковими.

У межах прибережної смуги Азовського моря формуються і розвиваються такі курортно-рекреаційні підрайони як Бердянський, Новопетрівський, Райнівський, Кирилівський, Строганівський, Новокосянтинівський, Приморський.

Активне зростання кількості туристів на приазовських територіях значною мірою обумовлено анексією АР Крим. Фактично приморські райони Запорізького регіону та курортні зони на узбережжі Азовського моря, які до цього програвали конкурентну боротьбу кримським курортам, отримали можливість наростити власний економічний потенціал за рахунок розвитку туризму. Результатом цього стало суттєве зростання доходів місцевих бюджетів приморських районів за рахунок туристичного збору.

Перспективним видом туризму для регіону є сільський туризм. Про це свідчать статистичні дані щодо кількості сільських садиб. На сьогодні у Запорізькій області налічується 30 зазначених закладів, які надають послуги з тимчасового розміщення, харчування, традиційних видів сільськогосподарської діяльності тощо. Проблемним питанням у сфері сільського туризму є відсутність нормативно-правової бази, що унеможливорює повноцінне ведення діяльності у зазначеній галузі.

Отже, Запорізька область володіє значним потенціалом розвитку туристичної сфери, зокрема історико-культурного та рекреаційно-курортного туризму. Реалізація можливостей регіону у цій сфері безпосередньо залежить від модернізації та розбудови транспортної, житлово-комунальної, туристичної інфраструктури, підвищення якості туристичних послуг, створення нових туристичних продуктів та мереж.

Проблемні аспекти:

порівняно низький рівень якості послуг. Це пов'язано, у т. ч. із недостатністю або відсутністю забезпечення прісного водопостачання

практично по всьому узбережжю, централізованих інженерних комунікацій, централізованих мереж каналізації, очисних споруд господарсько-побутових стічних вод, що стримує можливості розвитку туризму у приморських територіях області; високий рівень тінізації бізнесу у сфері туризму. Це відслідковується і по статистиці кількості туристів в області (яка фактично не відбиває реального стану справ), і по офіційних даних щодо кількості юридичних та фізичних осіб, які працюють у цій сфері. Результатом є суттєва втрата фінансового ресурсу бюджетів територіальних громад і регіону загалом через недоотримання податків та платежів [54].

У наступному підрозділі нами будуть детально природно-рекреаційні ресурси та об'єкти регіону як складові її туристичного потенціалу.

1.2 Природно-рекреаційні ресурси та об'єкти Запорізької області як складові її туристичного потенціалу

Запорізька область розташована у вигідному економіко-географічному положенні на південному сході України. Займає, головним чином, лівобережну частину басейну нижньої течії Дніпра.

Область знаходиться на півдні Східноєвропейської рівнини в степовій зоні з характерним рівнинним ландшафтом, з домінуванням чорноземних ґрунтів.

Межує: на півночі і північному заході з Дніпропетровською областю; на заході з Херсонською областю; на сході з Донецькою областю; на півдні її побережжя омиває Азовське море.

Для області характерні переважно чорноземні ґрунти. Рельєф Запорізької області складається з двох виразних геоморфологічних частин: окраїн Приазовської і Придніпровської височин, що геоструктурно відповідають південно-східній частині Українського кристалічного масиву і окраїн приморських (Приазовської та Причорноморської) рівнин, які

розташовані в межах Причорноморської западини. Ці дві геоморфологічні одиниці ніби зв'язуються третьою — Запорізькою внутрішньою рівниною.

Умовно область поділяється на три природно-сільськогосподарські зони: зону степу (50,8 %), степну посушливу (34,8 %) сухостепову (14,4 %) зони.

Клімат регіону — помірно-континентальний, характеризується чітко означеною посушливістю, яка обумовлена пануванням на більшості території області сухих східних вітрів. На рік у середньому припадає 225 сонячних днів, рівень опадів становить 448 мм. Запорізька область відноситься до другої кліматичної зони України. Середньорічні температури: літня +22 С°, зимова — 4,5 С°.

На території області можна виділити три агрокліматичних райони. Перший агрокліматичний район (з підрайонами «а» та «б») характеризується як дуже теплий та помірно посушливий. До підрайону «1 а» відносяться: Запорізький, Вільнянський, Новомиколаївський, Оріхівський і Гуляйпільський адміністративні райони. Щорічно тут спостерігаються суховії середньої та слабкої інтенсивності, дуже інтенсивні — в 40-50 % років спостереження. У підрайон «1б» входять: Більмацький, Розівський і Пологівський адміністративні райони. Суховії середньої та слабкої інтенсивності відмічаються щорічно, дуже інтенсивні — в 30 % років спостереження.

Другий агрокліматичний район включає в себе Кам'янсько-Дніпровський, Великобілозерський, Михайлівський, Василівський, Токмацький, Чернігівський, північні частини Веселівського і Мелітопольського, крайні північні частини Бердянського, Приморського та Приазовського адміністративних районів. Клімат характеризується як дуже теплий і посушливий. Для цього району характерними є часті інтенсивні суховії, які відмічено у 70 % років спостереження.

Третій агрокліматичний район характеризується як дуже теплий і дуже

посушливий. До нього відносяться Якимівський, Приморський, Приазовський, південні частини Бердянського, Веселівського та Мелітопольського адміністративних районів.

Територія Запорізької області розділена на два водозабірні басейни: басейн р. Дніпро та басейн Азовського моря. Головна річка – Дніпро – третя за величиною річка в Європі, яка є важливою транспортною артерією України, з великим Каховським водосховищем. Берегова лінія Азовського моря в межах області перевищує 300 км. Басейн р. Дніпро займає північно-західну частину області і складається з Каховського та Дніпровського водосховищ. Басейн Азовського моря знаходиться у південно-західній частині Приазовської височини та східній частині Причорноморської низини. Ріка Дніпро є основним джерелом водопостачання промислових об'єктів області, включаючи такі енергетичні гіганти як ВП ЗАЕС ДП «НАЕК «Енергоатом» та ВП Запорізька ТЕС ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго», задоволення питних потреб населення області, зрошення земель та інших потреб. Крім того, р. Дніпро є джерелом енергії (Дніпровська ГЕС), використовується як транспортна артерія і є цінним рекреаційним ресурсом. Басейн Азовського моря, зокрема його північна частина, має цінність як рибогосподарська та туристично-курортна зони.

Підземні води широко використовуються в економіці Запорізької області і є важливим резервом для забезпечення економічного та соціального розвитку. В умовах незначних ресурсів придатних для питного водопостачання поверхневих вод, вивчення підземної гідросфери на території Запорізької області має важливе загальнодержавне значення.

За різноманітністю та багатством мінерально-сировинних ресурсів область займає одне з провідних місць в Україні. Запорізька область – визначний геологічний регіон, який щедро наділений розмаїттям геологічних споруд та потужними мінеральними ресурсами. За різноманітністю та багатством мінерально-сировинних ресурсів область займає одне з провідних

місць в Україні.

Регіон спроможний забезпечити державу рудами марганцю, багатими рудами заліза, гірничо-хімічними корисними копалинами, нерудними корисними копалинами.

Матеріально-сировинна база області складається із сировини для виробництва будівельних матеріалів, питних, технічних та мінеральних підземних вод, руд чорних та рідкоземельних металів, газу природного, гірничорудних, гірничо – хімічних корисних копалин та нерудних корисних копалин для металургії.

Мінеральні ресурси представлені багатими покладами рудних корисних копалини, зокрема залізних і марганцевих. Із Запорізької області в інші регіони України поставляється польовий шпат, залізна руда, каолін, вогнетривка глина, камінь облицювальний та будівельний.

Завозиться нафта, газ, вугілля, алюміній, титан, цементна та скляна сировина, гіпс, сировина карбонатна для випалювання на вапно, керамзитова сировина тощо.

Рекреаційний та туристичний потенціал Запорізького Приазов'я створює передумови для перспективного розвитку курортного господарства. Нині ця територія є рекреаційним резервом і перебуває на етапі екстенсивного освоєння. На розвиток рекреаційної сфери значно вплинула загальна криза в господарстві країни. Нестача коштів у більшості населення на відпочинок та оздоровлення призвела до скорочення кількості рекреаційних закладів чи неповного їх завантаження.

Сьогодні йде процес становлення як функціональної, так і територіальної структури Північного Приазов'я. Основним елементом ієрархічної системи територіальної структури Запорізького Приазов'я є курорт. У межах Запорізького Приазов'я сформовано три курорти: «Бердянськ», «Кирилівка» та «Приморськ».

Вони мають вигідне географічне положення і сприятливі природні

передумови для організації рекреаційної діяльності. Так, розміщений на південному сході Запорізької області, Бердянський грязьовий приморський курорт територіально об'єднує Бердянську косу з її кореневою частиною, курортну зону м. Бердянська, а в перспективі може приєднати Луначарські і Новопетровські рекреаційні угіддя стихійного тривалого і короткочасного відпочинку локального значення, розташовані відповідно на захід та на схід від меж міста [15].

У межах Запорізької області розвідані та використовуються мінеральні води та лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів. До природних ресурсів північного узбережжя Азовського моря відносяться лікувальні грязі, мінеральні води, ропа.

Лікувальні грязі. Родовище лікувальних грязей яке використовується в оздоровчих закладах курорту Кирилівка розміщується в районі рр. Малий Утлюк, Тащенак та с. Озеряни. Експлуатаційні запаси пелоїдів ділянок у р. Великий Утлюк і озера в с. Озеряни малі і не здатні вирішити проблеми постачання курорту лікувальною сировиною. Єдиним значимим грязьовим родовищем у районі є поклади р. Тащенак, що розташований у 45 км від курорту поблизу с. Радивонівка Якиміського району Запорізької області. У 1999 р. гідрогеологічне управління «Укргеокаптажмінвод» підрахувало та затвердило в ДКЗ України запаси мулової лікувальної грязі в Кирилівському родовищі в об'ємі 41,8 тис. м³. Донні відклади р. Тащенак представлені добре витриманими по потужності і площі дна водотоку покладом сучасних мулистих осадів, що по своїм основним фізико-хімічним властивостям відповідають типовим муловим грязям. Ширина поширення грязьового покладу в межах розвіданої площі коливається від 27 м до 98 м і в середньому складає 61 м.. Лікувальне застосування мулів даного типу показано при захворюваннях опорно-рухового апарату, центральної і периферичної нервової системи, хворобах органів травлення, захворюваннях Лор-органів, а також дихальної системи (бронхи, легені) відповідно до методик застосування

лікувальних грязей.

Курорт Бердянськ в своїх оздоровчих закладах використовує мулові грязі о. Велике. За даними багаторічних спостережень концентрація солей грязьового розчину пелоїдів та ропи родовища озера Велике коливається від 16,9 мг/дм³ до 135,3 мг/дм³ за хімічним складом він, переважно, хлоридний, сульфатно-хлоридний магнієво-натрієвий, натрієвий. У відповідності до «Інструкції із застосування класифікації запасів і ресурсів корисних копалин...» за мінералізацією мулові відклади ділянки родовища оз. Велике відносяться до високомінералізованих (мінералізація – 35-150 г/дм³) – за результатами випробування 2011-2013 рр. та середньомінералізованих (мінералізація – 15-35 г/дм³) і високомінералізованих (мінералізація – 35-150 г/дм³) – за результатами всіх аналізів, що маються, включаючи випробування 6 років. Слід звернути особливу увагу на те, що за 2011-2012 рр. користувачем надр ПрАТ «Приазовкурорт» видобуто і використано у лікувальній практиці 1,334 тис. м³ темно-сірих пелоїдів. Це в свою чергу підвищило залежність озера від кліматичних умов (атмосферних опадів, випаровування, температури повітря, дефіциту вологості), які в значній мірі порушили нестійкий гідрогеологічний режим не лише поверхневих вод, але і донних відкладів [16]. Показаннями для лікування є захворювання органів руху, периферійної нервової системи, гінекологічні та органів дихання.

Мінеральні лікувальні води. На Кирилівському родовищі мінеральних вод виведені води зі середньо-верхньо-сарматських відкладів (свердловини 1/1, 7-к, 8-к) і з олігоценівих відкладів (свердловини 10-к, 11-к). Води сарматських відкладів за іонним складом хлоридно-натрієві (Cl>90, Na>85 екв. %), середньо-мінералізовані (від 7 до 9 г/л), зі вмістом броміду від 13 до 20 мг/л, йоду 1,2 мг/л, кремнієвої кислоти 2,0 – 2,6 мг/л, заліза (загального) 0,8 – 1,8 мг/л. За хімічним складом вони близькі до вод Миргородського і Старо-Руського типів, займаючи проміжне положення між ними за величиною мінералізації Згідно бальнеологічного висновку № Г-64 від 26.01.85 р. вода

середньо-верхньо-сарматського водоносного горизонту може застосовуватися як лікувально-столова при лікуванні хронічних гастритів при секретній недостатності і хронічних колітах.

Родовище «Бердянське» розташоване на території курорту «Бердянськ» і включає ділянки «Лазурний», «Бердянськ», «Нива», «Азов-1» і «Азов-3». На родовищі використовуються ропні і високомінералізовані води для бальнеологічних цілей зовнішнього застосування. Води середньої мінералізації поряд із зовнішнім застосуванням використовуються як лікувально-столові після їх розведення до мінералізації 5 г/дм³ (за лікувальними властивостями вода аналогічна «Миргородській»). Загальні запаси мінеральних вод на родовищі затверджені ДКЗ України у кількості 3532 м³/доб. Середньодобовий водовідбір складає біля 300 м³, тобто біля 10 % затверджених запасів.

Ропа. Ропа Утлюцького лиману хлоридно-сульфатно-натрієво-кальцієвого типу містить до 160 г/л солей. Джерело сірководневої хлоридно-натрієвої води з мінералізацією до 7 г/л використовують для ван. Кирилівський бальнеокліматичний грязьовий курорт знаходиться на південному заході Запорізької області і територіально об'єднує селище міського типу Кирилівка, коси Пересип і Федотова. На території курорту, що займає площу 203,3 га, переважає оздоровчий сезонний відпочинок дітей і дорослих, що здійснюється в 113 рекреаційних установах загальною місткістю 19,9 тис. людей [4].

Розширення території курорту «Кирилівка» можливе за рахунок непридатних і малоприсаєднатних сільськогосподарських угідь (900 га). Це дозволить територіально охопити курортом Молочний лиман, що є джерелом мулових і сульфідних грязей. Серед соціально-економічних передумов найбільш сприятливою для розвитку рекреації в межах курорту є достатньо розвинена транспортна інфраструктура. У межах території курорту «Кирилівка» можна виділити такі зони: район селища Кирилівка

представлений 10 базами відпочинку, дитячими оздоровчими установами, санаторієм «Кирилівка», розрахованим на одночасне лікування 2,1 тис. людей; коса Пересип представлена 60 базами відпочинку на 12,2 тис. людей; спортивна база на косі Федотова представлена 129 закладами на 12,7 тис. людей; зона Радивонівських рекреаційних угідь для оздоровчого відпочинку 3,4 тисяч дітей у селі Богатир та 1,1 тис. дорослих.

Приморський оздоровчий курорт місцевого значення розташовано на півдні Запорізької області. Він налічує 24 оздоровчі заклади для дорослих на 7,545 тис., та 7 дитячих оздоровчих закладів на 2,320 тис.

Степанівські, Чкалівські і Ботієвські рекреаційні угіддя стихійного тривалого і короткочасного відпочинку розташовані поблизу м. Мелітополя на території Приазовського адміністративного району між Кирилівським і Приморським курортами.

Маючи вигідне географічне положення, сприятливі природні рекреаційні передумови, функціонально вільні, непридатні і малопродуктивні для ведення сільського господарства землі, вони можуть існувати, освоюватися самостійно – поза курортом [25].

Станом на 1 січня 2021 р. в Запорізькій області створено 347 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 138183,44 га, що становить 5,08 % її території.

ПЗФ області представляють: «Кам'яні могили» (частина Українського степового природного заповідника площею – 100 га); національні природні парки – 2 (площа – 94882,9 га); регіональний ландшафтний парк – 1 (площа – 1025 га); заказники загальнодержавного значення – 13 (площа – 52113,1 га) та місцевого значення – 226 (площа – 16658,78 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 7 (площа – 412 га) та місцевого значення – 77 (площа – 580, 4 га); зоологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 290 га); дендрологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 7,5 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 31 га)

та місцевого значення – 16 (площа – 167,73 га); заповідні урочища – 2 (площа – 95 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники та ботанічні сади.

Природні заповідники. Історико-археологічний заповідник «Кам'яна могила» Посеред степу, неподалік від Мелітополя, розташований історико-археологічний заповідник «Кам'яна могила» – унікальна пам'ятка, не схожа на жоден інший об'єкт у світі. Вона давніша від Стоунхенджу, єгипетських пірамід та зікуратів Сходу. «Кам'яна могила» упродовж тисячоліть виконувала роль своєрідної Мекки для жерців Великого Степу, які залишили тут сакральні знаки своїх релігій. У гротах і печерах пісковику пагорба є дуже багато петрогліфів – наскельних малюнків, створених людьми, які жили і кочували в приазовських степах у прадавні часи. Без перебільшення, «Кам'яна могила» є одним із найбільших чудес України.

Історико-археологічний заповідник «Кам'яна могила» – єдине місце в світі, де зосереджені малюнки, датовані настільки широким історичним діапазоном: від епохи пізнього палеоліту до середньовіччя, а саме від 24-22 тисячоліття до нашої ери до 11-13 століття нашої ери. «Кам'яна могила» виконувала функції «світової гори», як Олімп у Стародавній Греції. Степовий пагорб – це своєрідна модель космічного устрою. Це храм, який об'єднує три світи – небесний, земний та підземний.

Приазовський національний природний парк. На території України залишилося зовсім небагато місць, незайманих людиною. Такі «острівці» незайманої природи охороняються державою. Одне з таких місць – Приазовський національний природний парк. З історії Приазовського природного парку Приазовський національний природний парк був створений з ініціативи В. Ющенка в 2010 р. Він є другим за величиною парком в Україні. Його площа становить близько 80000 гектар. Природа парку вражає своєю різноманітністю. Тут є і степи, і озера, і море. Більш красивого місця для

відпочинку не придумаєш. Найкраще відвідати парк в кінці весни і літа. Тоді перед вами відкриються всі принади заповідних земель.

Перлиною природного парку вважається Молочний лиман. Його відчистили від сміття. Глибина лиману становить приблизно 3 метри. Від моря його відділяє тонка піщана смуга. Степова зона парку порадує любителів безкрайніх просторів. Аромат трав і спів птахів, шум ковили і кумкання жаб – все це невід’ємна частина Приазовського степу. Прибережна лінія національного парку відрізняється своєю чистотою і комфортністю. На берегах Азовського моря розташовуються дитячі бази відпочинку. Пляжі Приазовського парку – улюблене місце відпочинку багатьох українців та гостей з інших країн.

Національний природний парк «Великий Луг» – унікальне творіння природи. Знаходиться він в 15-18 км від м. Запоріжжя. У стародавні часи тут проживали скіфи, перша їхня столиця перебувала на березі річки відомої під назвою Конка. Річка Конка разом з Дніпром протікали паралельно один одному близько 200 км, в результаті такої взаємодії ними була створена територія з самої багатою рослинністю в Європі – величні плавні природного парку. Займали вони площу близько 240 км². Це була дуже багата країна квітів і звірів, як її називали древні. У місці, де заплавна тераса Дніпра розширюється і досягає практично 20 км, займаючи при цьому площу близько 80 тис. га, розташовувалися відомі в народі «Кінські плавні» або «Великий Луг». Під час будівництво Каховського водосховища дана територія була безслідно втрачена. Збереглися лише невеликі її залишки уздовж берегової лінії на новостворених островах, а також по балках, що простяглися вздовж берега Дніпра. Національний парк тут був створений відповідним указом президента в лютому 2006 р. Основою для відкриття парку виступили ландшафтний парк «Панай», орнітологічний заказник «Великі і Малі Кучугури», а також ландшафтний заказник «крутосхилими Каховського водосховища» [65].

Острів Хортиця в Запоріжжі – найбільший на Дніпрі. Тут є багато

пам'яток історії, культури та геології. До затоплення територій Дніпровською ГЕС, біля північного берега був останній дніпровський поріг. Біля порогів, згідно переказів, загинув київський князь Святослав Ігорович. Століттями Хортиця була важливим стратегічним об'єктом. Історичне минуле Хортиці зумовлене її розташуванням і численними природними багатствами. Острів оточений скелями, порогами, більш мілкими островами. Історія Хортиці Перші поселення з'явилися тут в епоху палеоліту і мезоліту. Деякий час (з 7 до 3 століття до н. е.) острів Хортиця належав скіфам. Про це свідчать численні знахідки, кургани. Існувало велике поселення, на території якого археологи знайшли фрагменти житла, вал та оборонний рів. Княжа доба Перша згадка про Хортицю датується серединою 10 століття. Візантійський імператор Костянтин VII Багрянородний називає її островом Святого Георгія у листі до свого сина Романа. У 9 столітті по Дніпру проходив торговельний шлях із варяг у греки. На Хортиці мандрівники зупинялися перепочити. Козацька доба Перші козацькі укріплення з'явилися на острові Мала Хортиця 1556 р. Збудував їх князь Дмитро «Байда» Вишневецький, він же став і першим гетьманом Запорозької Січі. Козаччина є найяскравішим періодом в історії Хортиці. Острів був огорожений частоколом, тут розташовувалися козацькі курені (приміщення для ночівлі та зимівлі), височіла дерев'яна Покровська церква – 14 жовтня вважали головним святом козаків. Жінки на острові не мешкали взагалі. На Хортиці у 1630-тих рр. бував французький картограф Гійом Левассер де Боплан, який створив карту України. 1775 р. Запорізьку Січ ліквідувала російська імператриця Катерина II. Історія острова після Козаччини 1775 р. острів став власністю російського князя Григорія Потьомкіна. За його наказом на Хортиці розбили розкішний сад. Проте 1789 р. Потьомкін передав острів державі. У тому ж році його заселила колонія німців-менонітів. Ці люди займалися вирощуванням лісу і продавали його. Однак після хвилі браконьєрських вирубок у 1876-1877 рр. колоністи покинули Хортицю. 1927 р. біля острова збудували Дніпровську ГЕС, яку 1941

р. підірвали працівники НКВС, аби зупинити наступ німців. Величезна хвиля знесла українські села, у дніпровських водах тоді потонули не тільки німецькі солдати, а й червоноармійці. Підраховали, що під час цієї операції загинуло від 20 до 180 тис. людей. Після війни, 1944 р., ДніпроГЕС почали відновлювати.

На території заповідника «Хортиця» знаходиться державний геологічний заказник «Дніпровські пороги» загальною площею 1383 гектари, який належить до природно-заповідного фонду України. Унікальною особливістю є те, що на острові представлені ландшафти всіх географічних зон України – від степової до гірської. З 1052 видів вищих рослин 657 належать до дикорослих аборигенів, 11 з них занесено до Червоної книги України, 41 – реліктові та ендемічні рослини.

Гідрологічний заказник «Молочний лиман» – це унікальний лиман в Запорізькій області. Є частиною Азовського моря. Довжина його становить близько 32 км, ширина – до 8 км, а глибина – близько 3 км. Усього площа Молочного лиману досягає 170 км². Свою назву лиман отримали завдяки річці Молочній, яка впадає в нього. Також він є гирлом для річок Джебельня і Ташенак. Від моря лиман відділяє коса Пересип, а в районі Кирилівки з'єднаний лише невеликим протокою, який протягом довгого часу засмічувався, і, як наслідок, послідувало активне засмічення лиману. Так відбувалося довгий час аж до 2011 р., коли владою Запоріжжя було прийнято рішення вжити заходів для порятунку лиману. З 1974 р. лиман став гідрологічним пам'ятником національного значення, в 2010 р. він став частиною Приазовського національного парку, який зайняв територію Бердянського, Мелітопольського, Приазовського і Якимівського районів. Всього заповідник займає площу більше 78 тис. га [65].

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних

комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Організуються з вилученням або без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів.

Регіональний ландшафтний парк підкреслює природну своєрідність регіону, а також вказує на регіональний характер джерел фінансування діяльності РЛП.

Головними завданнями регіональних ландшафтних парків є:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів;
- створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів;
- сприяння екологічній освітньо-виховній роботі.

Перший і на цей час єдиний в області природний ландшафтний парк «Панай» знаходиться у Василівському районі, займає площу 1025 га, в тому числі 250 га – зелена зона м. Дніпрорудне (урочища «Великий Луг», «Залізничне» та парк «Дружба»), 300 га – урочище «Маячанська Балка» разом з охоронною зоною, 475 га – урочище «Білогірське» разом з охоронною зоною.

Зелена зона м. Дніпрорудне є рекреаційною і призначена для організації відпочинку населення, проведення еколого-освітньої і виховної роботи та наукових досліджень по збереженню біорізноманіття в умовах антропогенного впливу. Являє собою яружно-балочну систему балки Кам'яної і прибережжя Каховського водосховища.

Урочища «Маячанська Балка» і «Білозерське» є абсолютно-заповідною зоною парку і призначені для охорони рідкісних та зникаючих видів флори і фауни в природних умовах, а також наукових досліджень по їх збереженню. Являють собою балочну систему балки Маячинської з її численними відрогами та плавневу ділянку річки Білозірки з байрачними лісами обох

берегів [66].

Заказники – природоохоронні об’єкти. На відміну від заповідників можуть бути постійними або тимчасовими; у заказниках можливе часткове взяття під охорону: тварин, рослин та інших природних ресурсів. В області 12 заказників загальнодержавного і 194 місцевого значення. Так наприклад, лісовий заказник «Радивонівський» розкинувся у Запорізькій області між берегом Молочного лиману й пригирловою частиною річки Тащенак. Його було створено 28 жовтня 1974 р., він займає площу природоохоронної території 370 га. Під охороною держави перебувають штучно створені на початку ХХ ст. лісові насадження, які виконують функцію захисту ґрунту і становлять наукову цінність. Вони також є середовищем перебування й розмноження багатьох видів тварин. У заказнику на окремих ділянках зростають чисті й змішані соснові ліси з домішкою листяних порід. На інших переважають дуб звичайний, клен польовий, горіх волоський, акація біла. З представників фауни тут зустрічаються лиса, куниця, заєць-русак, свиня дика. Також водиться велика кількість птахів.

Алтагирський заказник – це місце, де очі туристів і гостей Запорозької області розбігаються від кількості видів різних рослин і тварин. Та й не тільки гостей – заповідник привертає і постійних жителів. Відмінне місце для того, щоб відпочити, насолодитися красою природи і побачити Чумацький шлях вночі.

Заказник розташовується неподалік від Азовського моря – в урочищі, яке знаходиться на правому березі Молочного лиману. Територія становить 1100 га. Алтагирський заповідник – це рукотворний ліс, який був закладений у 1840 р. Перші дерева посадили в 1899 р. У 1974 р. він отримав статус заказника державного значення. Назва заповідника з тюркського переводиться як місце, що розташоване під довгим горбом. Зараз про ліс дбає Мелітопольська організація. Заказник виконує важливу функцію – затримує рух степових пісків. На території Алтагирського заповідника знаходиться понад 100 видів

дерев і кущів. Тварин набагато більше – понад 275 видів. Тут можна побачити кілька представників птахів і рослин, які занесені до Червоної книги. На даний момент заповідник є унікальним біосферним явищем, тому що знаходиться в степовій зоні, але при цьому зміг розростися до неймовірних розмірів.

Ландшафтний заказник «Старобердянський» розташований в Мелітопольському районі Запорізької області. У лісовому масиві площею 1000 га зростає близько 130 видів дерев. Заказник є одним з найстаріших, оскільки перші насадження тут з'явилися в середині XIX ст.

Заказники засновують для підтримання екологічної рівноваги місцевості й збереження ландшафтного й біологічного потенціалу. Одним з таких місць є розташований у Мелітопольському районі справжній оазис посеред степу – ландшафтний заказник «Старобердянський». Він займає досить велику площу цього району – 1000 га. Заснований 1974 р., він належить до Старобердянського лісництва. Це величезний лісовий масив, де зростає близько 130 листяних і хвойних дерев. Перші насадження тут були закладені 1846 р. Сьогодні цей заказник визнано зразком лісових насаджень у степу [67].

Пам'ятки природи – окремі унікальні природні об'єкти, що мають наукове, пізнавальне, історичне, культурно-естетичне значення. В області знаходиться 7 пам'яток природи загальнодержавного і 82 місцевого значення. Природні пам'ятки мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення. Наглядним прикладом рекреаційного використання цієї категорії природно-заповідного фонду є геологічна пам'ятка природи «Кам'яна Могила на річкою Молочною», площею 15 га, в 1 км від с. Терпіння Мелітопольського району. Ботанічна пам'ятка природи «Дуб Патріарх» в с. Терпіння. Окружність його стовбура становить більше п'яти метрів, а висота – сорок. Знаходиться на території місцевого дитячого садка поруч з озером. Коріння другого по старості дубу в області (після 700-річного запорізького дерева) розкинулося на сто метрів навколо. У порівнянні з такими габаритами, людині залишається тільки дивуватися і дивитися знизу на цю велич.

За переказами, колись на цьому місці знаходився густий гай з цілющими джерелами, а повз проходив чумацький шлях і представники цього роду занять любили відпочивати в тіні дерев. Тут були навіть імператори з династії Романових – Катерина II, Микола II і Олександр II, а також їх ідеологічний противник – анархіст Нестор Махно. Колись біля дерева стояла невелика церква, але протрималася тільки до революції – була знесена. Вони являються важливими туристично-екскурсійними центрами Мелітопольського району та області.

Заповідні урочища – лісові, степові, болотні та інші, природно відокремлені від навколишніх природних комплексів, цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, взяті під особливу охорону з метою збереження їх у природному стані. Статус, режим охорони, порядок оголошення З. у. визначено Законом України «Про природно-заповідний фонд України», ін. актами законодавства. Заповідні урочища «Лісонасадження Яковенко» – заповідне урочище місцевого значення. Об'єкт розташований на території Веселівського району Запорізької області, КСП «Дружба». Ліс в заплаві колишньої р. Великий Утлюк використовуються як місця короткочасного відпочинку кінця тижня мешканцями м. Кам'янка-Дніпровська.

Зоологічний парк – естетично-пізнавальна, культурно-освітня та науково-дослідна установа, в якій утримують тварин різних видів для ознайомлення населення з різноманіттям фауни. Як правило, такі парки. займають значну територію з водоймами та декор. рослинністю, на якій у вольєрах і клітках, а також у великих вагонах утримують тварин. На території області знаходиться 1 зоологічний парк «Таврія» на площі 290 га. Зоологічний парк місцевого значення в Україні. Розташований на території Новомиkolaївського району Запорізької області, за 2 км на схід від смт Тернувате [67].

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – це найбільш визначні та

цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Мелітопольський міський парк культури та відпочинку імені М. Горького – головний парк Мелітополя, пам’ятник садово-паркової архітектури. Цікавий різноманітністю дерев, що виростають у ньому, численними атракціонами та «Поляною Казкою». Відіграє важливу роль у культурному житті міста. Також в області 8 парків-пам’яток садово-паркового мистецтва місцевого значення [66].

Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 р., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385, було визначено, що площа земель природно-заповідного фонду Запорізької області станом на 1 січня 2020 р. має складати 326160 га або 12 % від площі області.

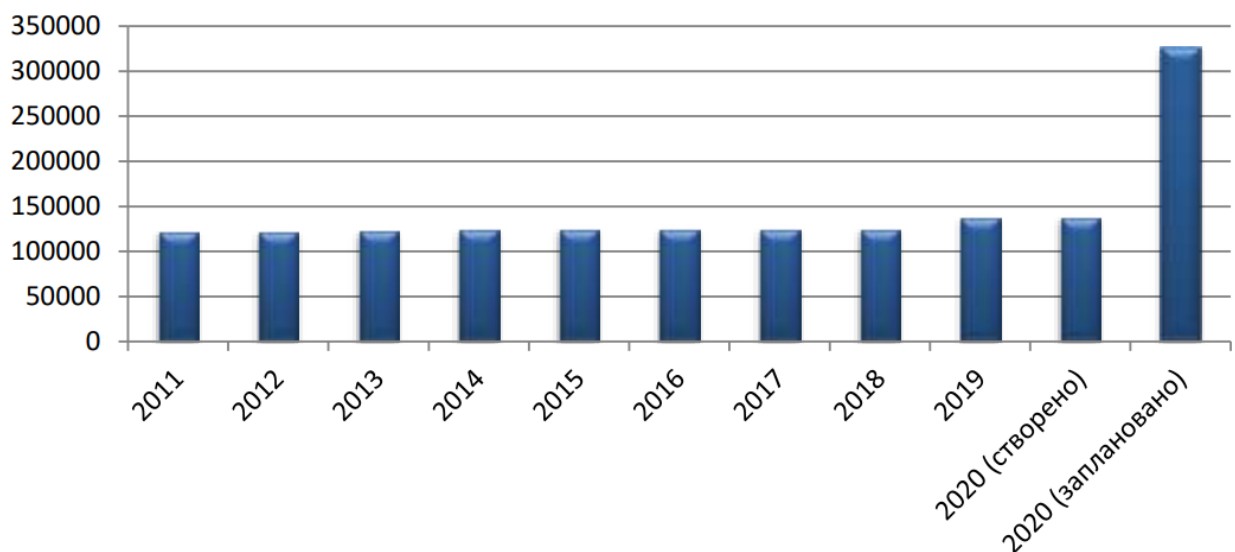

Рис. 1.2.1 – Динаміка змін площі природно-заповідного фонду, га [22]

Отже, створення нових та розширення існуючих територій та об’єктів природно-заповідного фонду стане основою для формування екологічного каркасу регіону, сприятиме розвитку організованих форм рекреації і туризму, екологічної освіти, збереженню традиційних форм раціонального природокористування і сталого розвитку природно-територіального

комплексу. Ці заповідні куточки формують національний характер. Усі виявлені території незайманої природи рідного краю неповторні, і тому потребують до себе особливої уваги людини.

У наступному підрозділі нами будуть досліджені Історико-культурні туристичні ресурси Запорізької області.

1.3 Історико-культурні туристичні ресурси Запорізької області

Сьогодні культурно-історична спадщина активно використовується для організації різних видів пізнавального туризму. Якщо в минулому столітті цей ресурс виконував здебільшого виховні функції, такі як посилення національної свідомості, підвищення патріотизму, то нині історико-культурна спадщина виконує функцію рекреаційного ресурсу, що значно підвищує її цінність у таких сферах, як науковці акцентують увагу на значному впливі історико-культурної спадщини на психологічне оздоровлення туристів [30].

Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку даної території пам'ятників матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристського інтересу [23]. До них прийнято відносити лише ті культурно-історичні об'єкти, які досліджені й оцінені як такі, що мають суспільне значення та можуть бути використані за наявних технічних і матеріальних можливостей для задоволення рекреаційних та духовних потреб [Стафійчук].

Культурно-історичні туристичні ресурси відзначаються великою різноманітністю і залежно від їх ознак поділяються на види.

До археологічних пам'яток належать городища, кургани, залишки давніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, доріг, давні місця захоронень, кам'яні статуї, наскельні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару давніх населених пунктів; до

історичних – будівлі, споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з важливими історичними подіями в житті народу, а також із розвитком науки і техніки, культури і побуту народу, з життям видатних людей держави. Окрім того, всі зазначені об'єкти поділяються на матеріальні та духовні. Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва та інші матеріальні цінності суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а духовні – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й суспільного життя, у праці й побуті [52].

Важливим складником культурно-історичних рекреаційних ресурсів певного регіону є його історична і культурна спадщина, тобто сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. До об'єктів культурної спадщини належать місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність [30].

До найбільш перспективних культурно-історичних об'єктів, які обов'язково необхідно відвідати у Запорізькій області, можна віднести наступні.

Природний заповідник «Хортиця» є історичним і духовним центром України. Тут можна відвідати історико-культурний комплекс «Запорізька Січ», меморіальний комплекс «Скіфський стан» і просто помилуватися первозданною красою природи.

Хортицю віддавна населяли різні племена, для яких острів був природною оборонною фортецею. Знайдені тут артефакти – кургани, кам'яні статуї, зброю – об'єднано в меморіальний комплекс «Скіфський стан». Острів Хортиця є колискою українського козацтва. Від XVI ст. тут було засновано

Запорізьку Січ (оборонний табір українських козаків), яка згодом стала центром козацької держави. Після ліквідації Січі 1775-го р. сюди на запрошення російської імператриці прибули переселенці-меноніти, які мешкали на території острова 130 років. Під час Другої світової війни Хортицю окупували гітлерівські війська. По війні великі підприємства Радянського Союзу будували тут оздоровчі установи для своїх співробітників. 1963 р. острів Хортиця було оголошено пам'яткою природи республіканського значення, а 1965-го р. йому надали звання державного історико-культурного заповідника. Зараз острів Хортиця – це великий музейний комплекс, що має безліч історично цінних артефактів. Тут об'єднано всі ландшафти України – від лугов і степів до гранітних берегів і скель. На острові мешкає до 20 видів ссавців і близько 200 різновидів птахів і комах, багато з яких занесено до Червоної книги України [67].

Музей історії запорізького козацтва розташований на о. Хортиця. Над його створенням працювали десятки науковців та найкращих представників української інтелігенції. Сьогодні ж це один із найвідоміших музеїв України, де зібрано понад 32 тисячі цінних експонатів. Свою історію музей розпочав у 1983 р., коли на острові Хортиця відкрили Музей історії Запоріжжя. Тоді його площа складала 1600 м². З часом посилюється інтерес до вивчення козацької тематики. Були створені нові експозиції, присвячені життю запорізьких козаків. Проводились на острові нові археологічні розкопки.

Сьогодні музей зберігає понад 30 тисяч знахідок, що висвітлюють історію від найдавніших часів до сучасної доби. Також тут діють виставки, які знайомлять відвідувачів з періодом Київської Русі, козацької епохи тощо. Одна із незаперечних цікавинок музею – діорами «Битва київського князя Святослава», «Військова рада на Січі» та «Визволення міста Запоріжжя 14 жовтня 1943 року». Відвідувачі музею мають можливість побувати за лаштунками діорам та дізнатися більше про їх спорудження (фото 1.3.1).

Фото 1.3.1 – Музей історії запорізького козацтва розташований на о. Хортиця [65]

Історико-культурний комплекс «Запорізька Січ» є частиною національного заповідника «Хортиця» в місті Запоріжжі. Його будівництво почалося 2005 р. Це відтворене старовинне козацьке поселення. Комплекс встиг стати популярним туристичним об'єктом задовго до свого відкриття завдяки зйомкам на цій території російського фільму «Тарас Бульба». Роботу ж «Запорізька Січ» розпочала 14 жовтня 2009 р. – у День українського козацтва. Тут ви зможете познайомитися з побутом і життям запорізьких козаків, взяти участь у численних фестивалях і святах. Навіть найдосвідченіших мандрівників вразять своєю самобутністю і барвистістю козацькі поєдинки на конях і рукопашні бої. На території комплексу «Запорізька Січ» є різні господарські будови, церква, а також будинки, зведені за високим парканом. Цей туристичний об'єкт унікальний не тільки з культурного чи історичного боку, а й вирізняється оригінальною технологією будівництва, із застосуванням натуральних, екологічно чистих матеріалів. (фото 1.3.2).

Фото 1.3.2 – Історико-культурний комплекс «Запорізька Січ»,
о. Хортиця [65]

У Запорізькій області зберіглося не так багато архітектурних пам'яток. Цей край більше відомий своєю природою. Тому садиба Замок Попова – цінна історична й архітектурна пам'ятка, аналогів якій не знайдеться у всьому регіоні. Сьогодні у ній функціонує історичний музей-заповідник. Історія садиби Попова Місто Василівка завдячує своєю появою та назвою генералу російської армії імператриці Катерини II Василеві Степановичу Попову. За вірну службу й хоробрість 1783 р., з імператорської ласки, йому подарували землі, серед яких була й територія сучасної Василівки. Генерал облюбував це місце завдяки великим лісам, які ідеально підходили для полювання. Тому й вирішив спорудити тут маєток. Однак замок збудували лише за сто років уже його нащадки. 1894 р. останнім власником замку став Юрій Попов, який перетворив його на центр культурного життя містечка. Він знався на мистецтві і був пристрасним колекціонером. Тому свій будинок перетворив на своєрідний музей. Тут були велика бібліотека, багата колекція зброї та картин, зокрема полотна Рембрандта, Тиціана та Гойї. Окрім того, Юрій Попов

влаштував у садибі симфонічний оркестр та етнографічний музей, у якому було представлено 15 етнографічних колекцій різних народів. Із приходом радянської влади Замок Попова став державною власністю. Юрій Попов був змушений покинути садибу, забравши із собою найцінніші речі. Однак усього вивезти не вдалося, і те, що залишилося, було розграбовано або знищено. Та й сама садиба не витримала нової державної політики. Головну її будівлю почали розбирати на будматеріали ще у 30-тих роках минулого століття, вціліла тільки одна вежа. Краще збереглися конюшня, оглядова вежа, дрібні господарські споруди та садибний будинок Василя Попова, збудований 1790 року. У спорудах, що залишилися, зробили інтернат, у якому згодом працював український педагог Антон Макаренко, та гуртожиток місцевого технікуму. Із здобуттям Україною незалежності постало питання про реставрацію замку та перетворення його на музей. Відновлення садиби повністю не завершилося й досі, хоча музей у її приміщенні відкрили ще 1993 р. [65].

Місто Запоріжжя також має цікаві історико-архітектурні пам'ятки. До Запоріжжя варто їхати вже хоча б для того, щоб на власні очі побачити унікальну гідротехнічну споруду, першу гідроелектростанцію колишнього Радянського Союзу і одну з найбільших у Європі – Дніпровську ГЕС. Ця грандіозна пам'ятка розташована на мальовничому березі Дніпра. Збудована ледь не століття тому, Дніпровська ГЕС і зараз успішно виконує своє призначення – забезпечує світлом та теплом значну частину мешканців України та вітчизняних підприємств. Краєвид із ДніпроГЕСу на околиці, на ріку, на Хортицю, без перебільшення, вражає кожного, хто тут побував.

Музеї Запорізької області є невід'ємною складовою збереження історико-культурної спадщини.

Запорізький обласний краєзнавчий музей. Колекція Запорізького краєзнавчого музею нараховує близько 110 тисяч експонатів основного фонду, з яких кілька сотень пов'язані з історією козацтва. Серед них такі реліквії як клейноди, холодна та вогнепальна зброя, корабельні гармати та якорі, побутові

речі запорожців, монети, документи XVI-XVIII ст. Археологічна колекція є найбільшою серед обласних музеїв України.

Окрім, цього в місті функціонують інші «молоді» тематичні музеї. Музей історії зброї – це одна з найбільших приватних колекцій зброї, яка збиралася на території п'яти континентів. На сайті музею Ви маєте змогу відвідати 3D-тур та познайомитися з експозицією виставки. А незабутні враження Вам подарує виїзний стрілецький турнір – «Універсальний стрілець», який проводиться декілька років поспіль (фото 1.3.3).

Фото 1.3.3 – Музей історії зброї, м. Запоріжжя [65]

Тематично експозиція розділена на наступні розділи: зброя кам'яно-мідної епохи, зброя епохи бронзи, зброя раннього залізного віку, зброя часів Великого переселення народів, зброя кочівників, зброя Київської Русі, зброя українського козацтва, зброя Росії та СРСР, вогнепальна зброя народів світу, мисливські ножі та кортики, зброя Західної і Центральної Європи, зброя Кавказу, зброя народів Сходу і так далі. Це одна з найбільших приватних

колекцій у східній Європі, розміри якої постійно збільшуються. Запорізька приватна колекція на сьогоднішній день практично не має собі рівних ні на території України, ні на території країн пострадянського простору. І безумовно, без допомоги, активного сприяння і прямої участі професіоналів, що глибоко знають тему, колекція так і залишилася б приватною і недоступною для широкого огляду. Свій внесок внесли Мурзін В'ячеслав Юрійович, Тоцев Геннадій Миколайович, Шаповалов Георгій Іванович, Попандопуло Зоя Харитонівна, Остапенко Максим Анатолійович, Нефедов Валерій Вячеславович, Вілінов Юрій Аркадійович, Добрянський Вадим і багато інших істориків, археологів, краєзнавців [18].

Музей ретро-автомобілів «Фаєтон» був заснований у 2001 р. Перший екземпляр майбутньої колекції музею, ЗІС 1944 р., був куплений у 2001 р. Машину було придбано для реклами будівельної фірми. Однак у 2003 р. автомобіль вивели на парад Перемоги, де він сподобався ветеранам і жителям міста, що призвело до ідеї про створення музею. Виставка Музею техніки і ретро автомобілів була відкрита в 2008 р.. Музейний фонд становить понад 150 експонатів, розміщених у семи залах. В експозиції представлена як радянська, так і зарубіжна техніка. Експонати висвітлюють різні тематики: авто-, мото- і військова техніка. Є також колекція зброї, предметів побуту та інших раритетних речей. Усі автомобілі знаходяться у відмінному стані, більшість з них можуть виконувати свою головну функцію – пересування. Автомобілі БТР і марки «Запорожець» відвідувачі музею можуть оглянути не тільки зовні, а й зсередини, сидячи в кріслі водія. Співробітники музею з радістю проведуть екскурсію і розкажуть безліч цікавих історій про експонати. При музеї працює магазинчик, де можна придбати зменшені копії представленої техніки та інші цікаві сувеніри. «Фаєтон» регулярно показує свою колекцію на виїзді: в Запоріжжі, Києві, Харкові, Одесі. У Львові відреставровані Мерседес 1963 р. випуску і Кадилак 1975-го вибороли перше і третє місце в перегонах ретро автомобілів. Окрім представлення експозиції

ретро техніки, в «Фаєтоні» ремонтують бронетранспортери і армійські вантажівки для потреб Збройних сил України, Національної гвардії України. З 2014 р. в «Фаєтоні» відремонтували понад п'ятдесят одиниць військової техніки. Техніку на ремонт музею відправляють кілька військових частин. Станом на 2018 рік в експозиції Музею техніки знаходиться понад 150 експонатів, серед яких ретро автомобілі, мотоцикли, серійні та рідкісні дослідні зразки військової техніки, стрілецька зброя. Ряд експонатів знаходяться на ходу і регулярно беруть участь у різних історичних реконструкціях [67] (фото 1.3.4).

Фото 1.3.4 – Музей ретро-автомобілів «Фаєтон», м. Запоріжжя [65]

Музей техніки Богуслаєва – музей одного з найбільших підприємств Запоріжжя ВАТ «Мотор Січ». На площі 1300 м² зберігається багато справжніх раритетів. Різні експозиції авіаційної, сільськогосподарської та військової техніки, мотоцикли, фототехніка, старовинні музичні інструменти, колекція самоварів і мисливської зброї розташовані в залах музею і на великому оглядовому майданчику. Крім техніки в музеї зібрано колекцію скарбів

Трипільської культури, а також величезну колекцію зразків фототехніки (фото 1.3.5).

Фото 1.3.5 – Музей техніки Богуслаєва, м. Запоріжжя [65]

На першому поверсі музею розміщено експозицію, присвячену історії Запорізького моторобудівного заводу, де на основі архівних документів, матеріалів інформаційних джерел, спогадів фахівців, організаторів виробництва в хронологічній послідовності відновлено вікову історію створення та розвитку заводу. Тут представлена унікальна колекція поршневих і реактивних авіаційних двигунів, які випускалися раніше і продовжують виготовлятися на підприємстві. На другому поверсі музею розташована колекція ретро мотоциклів іноземного та радянського виробництва від 30-х до 80-х рр. минулого століття. У залах, на стендах і вітринах відвідувачі можуть ознайомитися з унікальними експонатами, моделями літаків з двигунами підприємства, подарунками та сувенірами від численних партнерів і гостей підприємства з різних країн. У Музеї виставлена приватна колекція мисливської зброї В'ячеслава Богуслаєва, що складається з близько 300 одиниць. Тут можна побачити рушниці з Росії, Німеччини,

Австрії, Бельгії, Франції, Англії, України, серед яких є унікальні зразки. Колекція охоплює історичний період поч. XVIII-поч. XX ст. Також в експозиції музею входять колекції старовинних музичних інструментів і самоварів. На оглядовому майданчику представлена військова техніка: гармати, самохідні артилерійські установки, системи залпового вогню [67].

Музей архітектури Запоріжжя – унікальний просвітницький проект, реалізований до 250-річчя міста. Це перший музейний заклад, в якому історія розвитку Запоріжжя представлена як наскрізний сюжет. Крафтовий муніципальний музей, який присвячений історії Запоріжжя та докладно розповідає про міський розвиток від першої Олександрівської фортеці до сучасних мікрорайонів. Музей складається з чотирьох відділів, присвячених забудові Олександрівська, колоніям менонітів, добі індустріальної модернізації та повоєнному відновленню міста.

Куратори та експерти проекту закарбували історію Запоріжжя в яскравих та захопливих образах міської архітектури, яка здатна і вражати, і надихати на нові ідеї [18].

Арт-алея кованих картин. За задумом міської влади, в майбутньому Запоріжжя має стати містом-парком. Так з'явилась масштабна арт-інсталяція, яка увійшла до Книги рекордів України. Арт-алея кованих картин є символічною демонстрацією єдності всієї країни та любові до рідного краю. Вона відображає важливі історичні події, які стали гордістю міста. Головною ідеєю при створенні алеї було розміщення картин у вигляді фоторамок, що дозволить запорожцям і гостям міста зробити пам'ятне фото в будь-якій з них (фото 1.3.6).

Центральний парк культури та відпочинку «Дубовий гай», який розміщується у Олександрівському районі: від Набережної магістралі тягнеться до річкового вокзалу. Тут проводять багато розважальних заходів, концертів, квестів тощо, а річковий порт поруч із гаєм пропонує прогулянки по Дніпру на катері.

Фото 1.3.6 – Арт-алея кованих картин , м. Запоріжжя [65]

Діти люблять це місце за атракціони, мотузковий парк та кінні прогулянки, молодь – за тінисті алеї та романтику, дорослі – як куточок природи і оазу релаксу просто посеред міста. Зимові розваги, весняна свіжість, літні веселощі і барвиста осінь – в улюбленому парку запоріжців завжди цікаво і є чим потішитися [65].

Запорізька обласна філармонія займає одну з передових позицій в Україні, зберігаючи і гідно продовжуючи кращі духовні та музичні традиції, покращуючи організацію концертів, творчі колективи філармонії вдосконалюють свою майстерність, а імена зірок-гастролерів набувають все більших масштабів. Сьогодні філармонія має творчу базу для розвитку всіх видів музичного мистецтва. Симфонічні та камерні концерти, сольні концерти артистів філармонії, літературна вітальня, гастролі зарубіжних виконавців, обласні та Міжнародні фестивалі, конкурси, творчі зустрічі, заходи до професійних і календарних свят – це творчий доробок працівників і артистів

філармонії, який щорічно складає більше 700 культурних заходів.

Філармонію утворено 1939 р. однією з перших у тодішньому Радянському Союзі. На той час її штат складали лише 17 артистів, але за короткий час було розгорнуто багатогранну музичну й освітню діяльність. Чотириповерхова будівля філармонії центральним фасадом виходить на головну трасу Запоріжжя. Дах складного профілю прикрашено портиком на шість колон, а фасад – скульптурою арфи, оточеною полотнами, що майорять. Філармонія має три зали, оздоблені різьбленими та ліпними елементами. Головною родзинкою концертного залу є скульптура Глінки, що сидить у кріслі на постаменті перед головним входом. Сьогодні Запорізька обласна філармонія імені Глінки є базою для розвитку всіх видів музичного мистецтва. Філармонія активно займається як концертною, так і просвітницькою діяльністю. Музичний лекторій відіграє важливу роль у музично-естетичному вихованні покоління, що зростає. Тематика лекцій-концертів артистів філармонії надзвичайно широка, вони торкаються творчості композиторів різних країн і епох, видатних особистостей у мистецтві (фото 1.3.7).

Фото 1.3.7 – Запорізька обласна філармонія [67]

Запорізький державний цирк – сучасна будівля Запорізького цирку зі сферичним куполом та амфітеатром побудована в 1972 р. і розрахована на дві тисячі глядацьких місць. Як правило, вистави проходять по суботах і неділях, програма періодично оновлюється. У шоу беруть участь повітряні гімнасти, акробати, смішні клоуни і дресировані тварини (фото 1.3.8).

Фото 1.3.8 – Запорізький державний цирк [67]

У цирку можна побачити дресированих ламу, верблюда, лева, тигра і навіть дикобраза. Іноді артистами стають домашні вихованці – так улюблені дітьми кішки і собаки. Цирк здійснює активну благодійну діяльність. Регулярно на безкоштовній основі вистави відвідують діти-сироти, діти з інвалідністю, з малозабезпечених сімей, діти військовослужбовців. Афішу цирку можна подивитися на офіційному сайті. Там же доступна функція покупки квитка онлайн

Свято-Покровський архієрейський собор розташовано на Соборному проспекті. Він являє собою 53-метровий храм, відновлений за архівними даними. Сьогодні собор, який було освячено 2007 р. на День українського козацтва, є однією з найкрасивіших українських храмових споруд. Історія

Свято-Покровського Собору почалася 1778 р. Спершу церква була дерев'яною, а в травні 1886 р. на місці зруйнованої церкви було зведено новий кафедральний храм. Втім, і він не простояв довго: в 1930-х рр. його зруйнували більшовики. Щоби відтворити первісний вигляд собору, науковці вивчили архіви Санкт-Петербурга і Москви, а реставраційні роботи тривали 14 років, розпочавшись у 1993 р. (фото 1.3.9).

Фото 1.3.9. Свято-Покровський архієрейський собор,
м. Запоріжжя [67]

З наведеного вище можна зробити висновок, що туристична привабливість регіону залежить не тільки від наявності на території об'єктів культурно-історичної спадщини, а від системи факторів, таких як природно-кліматичні умови, ефективна державна туристична політики, традиції гостинності в країні та інфраструктурний розвиток. Забезпечення системного функціонування цих факторів є складним комплексним завданням для

держави, яке можливо розв'язати тільки за активної участі органів влади та підприємницького сектору. Тільки за цих умов наявність культурно-історичних цінностей спричинятиме позитивні зрушення в туристичній привабливості регіону. Отже, у наступному розділі нами буде досліджено сучасний стан та перспективи розвитку туристичної діяльності у Запорізькій області.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1 Дослідження туристичної діяльності у Запорізькій області

Туристична діяльність – діяльність з надання різноманітних туристичних послуг відповідно до вимог Закону про туризм та інших актів законодавства України.

У табл. 2.1.1 наведено показники кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму – обсяг туристичного потоку, що кількісно відображує фактичне перебування туристів в області.

Таблиця 2.1.1

Показники кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туристів в Запорізькій обл. у 2000-2020 рр. [7]

(осіб)

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	У тому числі		
		в'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи
1	2	3	4	5
2000	90907	23367	7184	60356
2001	93396	19148	7868	66380
2002	107517	26643	10717	70157
2003	190959	29658	13741	147560
2004	86153	16444	13883	55826
2005	100271	13989	17977	68305
2006	99744	15540	22295	61909
2007	114679	17661	28682	68336
2008	120151	20029	30022	70100
2009	91425	16606	22063	52756
2010	88821	17656	24938	46227
2011	60055	1541	23882	34632
2012	35428	760	25023	9645
2013	54415	778	31107	22530
2014	39010	112	22320	16578
2015	30922	31	17197	13694

Продовж. табл. 2.1.1

1	2	3	4	5
2016	40376	114	23571	16691
2017	47675	26	32487	15162
2018	56374	252	38984	17138
2019	56838	182	44391	12265
2020	33169	36	25517	7616
Відхилення 2020/2019 р.: - абсолютне, (+; -)	-23669	-146	-18874	-4649
- відносне, %	-41,6	-80,2	-42,5	-37,9
Відхилення 2020/2018 р.: - абсолютне, (+; -)	-23205	-216	-13467	-9 522
- відносне, %	-41,2	-85,7	-34,6	-55,6

Як свідчать дані табл. 2.1.1, найбільшу кількість туристів було обслуговано на території Запорізькій обл. у 2003 р. – 190,96 тис. осіб, а найнижча сягнула у 2015 р. – 30, 9 тис. осіб, такий спад туристичного потоку пояснюється загальноекономічним спадом, політичною нестабільністю та бойовими діями на сході країни. На протязі останніх років спостерігається позитивна тенденція щодо зростання кількості туристів. Так, у 2018 р. їх кількість становила 56,4 тис. осіб, що на 8,7 тис. осіб (18, 2 %) більше ніж у 2017 р. та 16,0 тис. осіб (39,6 %) більше ніж у 2016 р. У 2020 р. їх кількість становила 33,17 тис. осіб, що на 23,7 тис. осіб (41, 6 %) менше ніж у 2019 р. та 23,2 тис. осіб (41,2 %) менше ніж у 2018 р.

У табл. 2.1.2 наведено показники розподілу туристів, обслуговуваних туристичними організаціями, за метою поїздки та видами туризму Запорізької обл. у 2011-2017 рр. – структура туристичного потоку.

Як свідчать дані табл. 2.1.2, найбільша кількість туристів у 2017 р. відвідувало регіон із метою дозвілля та відпочинку близько 99 %; службові, ділові поїздки та поїздки на навчання здійснюють близько 0,7 % туристів, а з метою лікування – лише 0,3 % туристів. У 2019 р. 439 туристів відвідало область із службовою, діловою, навчальною метою, що на 33,2 % менше ніж у 2018 р. та на 142 туристи (47,8 %) більше ніж у 2017 р.

Таблиця 2.1.2

Показники розподілу туристів, обслуговуваних туристичними організаціями, за метою поїздки та видами туризму Запорізької обл.
у 2011-2019 рр. [7]

Роки	Обслуговано туристів, усього	У тому числі за метою поїздки						З них діти віком 0-17 років
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші	
2011	60055	2105	53357	3949	100	419	125	9806
2012	35428	491	32928	1200	788	-	21	4190
2013	54415	941	52153	1069	239	-	13	7993
2014	39010	440	38266	296	6	-	2	5424
2015	30922	568	30266	88	-	-	-	4079
2016	40376	280	39138	958	-	-	-	7013
2017	47675	297	47295	83	-	-	-	7986
2018	56374	657	54358	1359	-	-	-	7295
2019	56838	439	55421	978	-	-	-	8854
Відхилення 2019/2018 р.:								
- абсолютне, (+; -)	464	-218	1063	-381	-	-	-	1559
- відносне, %	0,8	-33,2	2,0	-28,0	-	-	-	21,4
Відхилення 2019/2017 р.:								
- абсолютне, (+; -)	9163	142	8126	895	-	-	-	868
- відносне, %	19,2	47,8	17,1	10,8 р.	-	-	-	10,9

У 2019 р. 55421 туристів із метою дозвілля та відпочинку, що на 1063 туристів (2,0 %) більше ніж у 2018 р. та на 8126 туристів (17,1 %) більше ніж у 2017 р. У 2019 р. область відвідало 978 з лікувальною метою, що на 28,0 % менше ніж у 2018 р. та на 895 туристів (10,8 р.) більше ніж у 2017 р.

У табл. 2.1.3 наведено показники обсягів туристичного збору у Запорізькій обл. за 2015-2018 рр.

Таблиця 2.1.3

Показники обсягів туристичного збору у Запорізькій обл. за 2015-
2018 рр, тис грн. [55]

(тис. грн)

Адміністративні одиниці	Роки:				Відхилення 2015 р. до 2018 р.
	2015	2016	2017	2018	
м. Запоріжжя	324,7	370,9	538,4	578,8	+254,1
м. Бердянськ	443	654,5	946,1	1239,3	+796,3
м. Мелітополь	39,4	41,9	45,3	45,8	+6,4
м. Токмак	2,1	1,8	2,7	4,3	+2,2
Запорізький р-н	3,9	4,3	6,5	5,0	+1,1
Гуляйпільський р-н	1,4	2,7	0	1,3	-0,1
Василівський р-н	0,8	0,8	2,7	4,3	+3,5
Бердянський р-н	2,3	3,5	7,7	5,9	+3,6
Приазовський р-н	25,4	51,6	46,7	57,7	+32,3
Приморський р-н	259,4	330,1	454,2	529,9	+270,5
Якимівський р-н	462,9	608,5	659,3	1135,2	+672,3
Всього по області	1565,3	2070,6	2709,6	3607,7	+2042,4

Водночас зростання туристичних потоків в приморських населених пунктах загостило проблеми інфраструктурного забезпечення рекреаційних центрів (зокрема, системами водопостачання, водовідведення й очищення стічних вод, поводження з відходами), необлаштованості відпочинкових територій, місць для автокемпінгів, наметових полів; відсутності моніторингу рекреаційних навантажень на ландшафти та збереження курортних факторів території Приазов'я. Крім цього, стримуючим фактором нарощення туристичного потенціалу приморських курортів став поганий стан автомобільних доріг, які з'єднують рекреаційні центри зони Приазов'я з Запоріжжям та адміністративними центрами районів.

У табл. 2.1.4 наведено показники кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів в Запорізькій обл. за 2000-2017 рр.

Таблиця 2.1.4

Показники кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів в
Запорізькій обл. за 2000-2017 рр. [7]

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку	
	всього	у них ліжок, тис. од.	всього	у них ліжок, тис. од.	всього	у них ліжок, тис. од.	всього	у них ліжок, тис. од.
2000	18	5,2	24	2,1	7	1,8	137	24,4
2001	17	4,8	24	1,9	6	1,2	127	22,8
2002	18	5,0	23	2,0	6	1,0	122	20,6
2003	17	4,5	24	2,6	7	1,2	161	28,9
2004	17	4,8	23	1,9	7	1,2	158	23,6
2005	16	2,9	23	1,8	9	1,2	157	22,6
2006	15	4,9	21	1,7	9	1,3	149	21,1
2007	16	4,6	21	1,6	7	0,9	155	22,1
2008	17	4,6	20	1,6	9	1,0	155	23,9
2009	17	4,6	20	1,6	8	0,9	150	22,2
2010	16	4,8	18	1,3	8	0,9	171	23,7
2011	18	5,3	17	1,5	8	0,7	176	24,9
2012	19	5,4	13	1,5	8	1,2	186	21,5
2013	19	5,4	12	1,2	7	1,1	194	21,9
2014	19	5,9	12	1,3	8	1,2	191	22,3
2015	17	6,1	10	1,1	6	1,0	192	20,8
2016	17	6,2	9	1,0	6	0,8	230	25,1
2017	15	5,9	9	1,0	6	0,8	213	24,5
Відхилення 2017/2016 р.: - абсолютне, (+; -)	-2	-0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	-17	-0,6
- відносне, %	-11,8	-4,8	0,0	0,0	0,0	0,0	-7,4	-2,4
Відхилення 2017/2015 р.: - абсолютне, (+; -)	-2	-0,2	-1	-0,1	0,0	-0,2	21	3,7
- відносне, %	-11,8	-3,3	-10,0	-9,1	0,0	-7,4	10,9	17,8

Як свідчать дані табл. 2.1.4, У 2017 р. мережа санаторно-курортних, туристично-рекреаційних і готельних закладів областей нараховує 243 об'єкти, з яких санаторії та пансіонати з лікуванням та санаторії-профілакторії – 24, бази та інші заклади відпочинку – 213, будинки і

пансіонати – 6. У 2017 р. порівняно з 2016 р. кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням зменшилася на 2 одиниці (11,8 %) та аналогічно порівняно з 2015 р. зменшилася на 2 одиниці (11,8 %); відповідно кількість ліжок у 2017 р. порівняно з 2016 р. зменшилася на 300 одиниць (4,8 %), а порівняно з 2015 р. на 200 одиниць (3,3 %). Кількість баз та інших закладів відпочинку на протязі 2016-2017 рр. зменшилася на 17 одиниць (7,4 %), а порівняно з 2015-2017 рр. зросла на 21 од. (10,9 %).

У табл. 2.1.5 наведена загальна характеристика колективних засобів розміщування в Запорізькій обл., 2011-2020 рр.

Таблиця 2.1.5

Показники загальної характеристики колективних засобів
розміщування в Запорізькій обл. за 2011-2020 рр. [7]

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, од.	Кількість місць у колективних засобах розміщування, од.	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування
2011	312	32591	263100
2012	315	35688	302159
2013	358	35805	287319
2014	355	37652	283468
2015	311	35131	261965
2016	376	39690	309505
2017	374	39540	319594
2018	123	16102	162299
2019	133	17938	172731
2020	119	16169	92794
Відхилення 2020/2019 р.: - абсолютне, (+; -)	-14	-1769	-79937
- відносне, %	-10,5	-9,9	-46,3
Відхилення 2020/2018 р.: - абсолютне, (+; -)	-4	67	-69505
- відносне, %	-3,3	0,4	-42,8

Як свідчать дані табл. 2.1.5, кількість колективних засобів розміщення Запорізької обл. на протязі за 2011-2017 рр. суттєво не змінилася. Порівнюючи 2011 р. з 2014 р., спостерігається зростання до 355 одиниць (13 %), у 2015 р.

відбулося зменшення на 44 одиниць (13 %), а на протязі 2015-2017 рр. спостерігається до 374 одиниць (20 %). Відповідно зросла у 2011-2014 рр. кількість розміщених осіб на 2368 осіб, з 263,1 тис. осіб у 2011 р. до 283,5 тис. осіб у 2014 р., у 2015 р. спостерігається спад на 21503 особи порівняно з 2014 р. кількості осіб, що перебували у засобах розміщення, а вже у 2016-2017 рр. ситуація поліпшилася: кількість осіб збільшилася до 319,6 тис. осіб (21 %). Варто зазначити, що найбільша кількість осіб було розміщено у спеціалізованих засобах розміщення у 2017 р. – 64,3 % від загальної кількості.

У 2020 р. кількість колективних засобів розміщування становила 119 одиниць, що на 14 одиниць (10,5 %) менше ніж у 2019 р. та на 4 одиниці (3,3 %) менше ніж у 2018 р. Відповідно кількість місць у колективних засобах розміщування у 2020 р. становила 16169 одиниць, що на 1769 одиниць (9,9 %) менше ніж у 2019 р. та на 67 одиниць (0,4 %) більше ніж у 2018 р. Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування у 2020 р. становила 92794 осіб, що на 79937 осіб (46,3 %) менше ніж у 2019 р. та на 69505 осіб (42,8 %) менше ніж у 2018 р. Таке різке скорочення осіб, що перебували у колективних засобах розміщування у 2020 р. пов'язане з пандемією COVID.

У табл. 2.1.6 наведено показники кількості дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку в Запорізькій обл. у 2000-2018 рр.

Як свідчать дані табл. 2.1.6, максимальна кількість закладів становила 378 одиниць, у т. ч. 64 заклади оздоровлення складала у 2005 р. У 2014 р. у зв'язку із суспільно-політичною ситуацією загальна кількість закладів скоротилася до 294 закладів, а вже у 2019 р. продовжувала скорочуватися і сягнула 214 закладів, що 18 закладів (7,9 %) менше ніж у 2018 р. та на 51 заклад (19,2 %) менше ніж у 2017 р. Відповідно кількість дітей, які перебували у даних закладах, після 2005 р. з 80,3 тис. відпочиваючих поступово скорочувалася та у 2019 р. сягнула 41,6 тис. осіб, у т. ч. дітей, які перебували у закладах оздоровлення – 13,5 тис. осіб.

Таблиця 2.1.6

Показники кількості дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку в Запорізькій обл. у 2000-2019 рр. [7]

Роки	Кількість закладів, од.		У них місць, од.		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	усього	у тому числі у тому числі заклади оздоровлення	усього	у тому числі у тому числі у закладах оздоровлення	усього	у тому числі у тому числі у закладах оздоровлення
2000	193	67	18922	18822	61035	51852
2001	160	68	18901	18741	64666	57910
2002	269	72	20407	20087	75727	62096
2003	297	72	20828	20588	76817	64216
2004	361	75	22292	21760	77782	64227
2005	378	64	18689	18002	80295	58322
2006	366	61	19012	17937	75748	55846
2007	350	58	18206	17456	75863	53702
2008	373	57	17933	16892	72119	53804
2009	356	55	16523	16473	60121	40120
2010	328	39	15477	12727	52672	32537
2011	321	17	13868	5284	46029	12337
2012	331	7	14418	2200	49128	6358
2013	374	8	14398	2670	51124	7280
2014	294	40	13457	12789	45899	32403
2015	264	21	11939	6906	35592	12541
2016	270	16	11703	5201	42355	14290
2017	265	14	11078	4280	44574	12966
2018	232	11	9884	3685	40826	12080
2019	214	11	10140	3946	41615	13472
Відхилення 2019/2018 р.:						
- абсолютне, (+; -)	-18	0,0	256	261	789	1392
- відносне, %	-7,9	0,0	2,6	7,1	1,9	11,5
Відхилення 2019/2017 р.:						
- абсолютне, (+; -)	-51	-3	-938	-334	-2959	506
- відносне, %	-19,2	-21,4	-8,5	-7,8	-6,6	3,9

Прямий вплив туристичної галузі на економіку області – це результат доходів туриста на купівлю послуг і товарів туризму. Це необхідно розуміти

як результат вкладу грошей туристами у туристичні підприємства, матеріальне забезпечення працівників туристичної галузі і створення нових робочих місць.

Крім прямого впливу туристичних витрат на розвиток областей країни, існує також побічний (непрямий) вплив, або «ефект мультиплікатора», який починає діяти при циркуляції туристичних витрат в області. Отже, вкладаючи кошти до галузі, які створюють туристичний продукт, туристична діяльність стимулює розвиток інших галузей національної економіки: будівництва, торгівлі, сільського господарства, виробництва товарів широкого вжитку, транспорту, зв'язку тощо.

На рис. 2.1.1 наведено показники динаміки діяльності туристичної галузі в Запорізькій області за 2011-2019 рр.

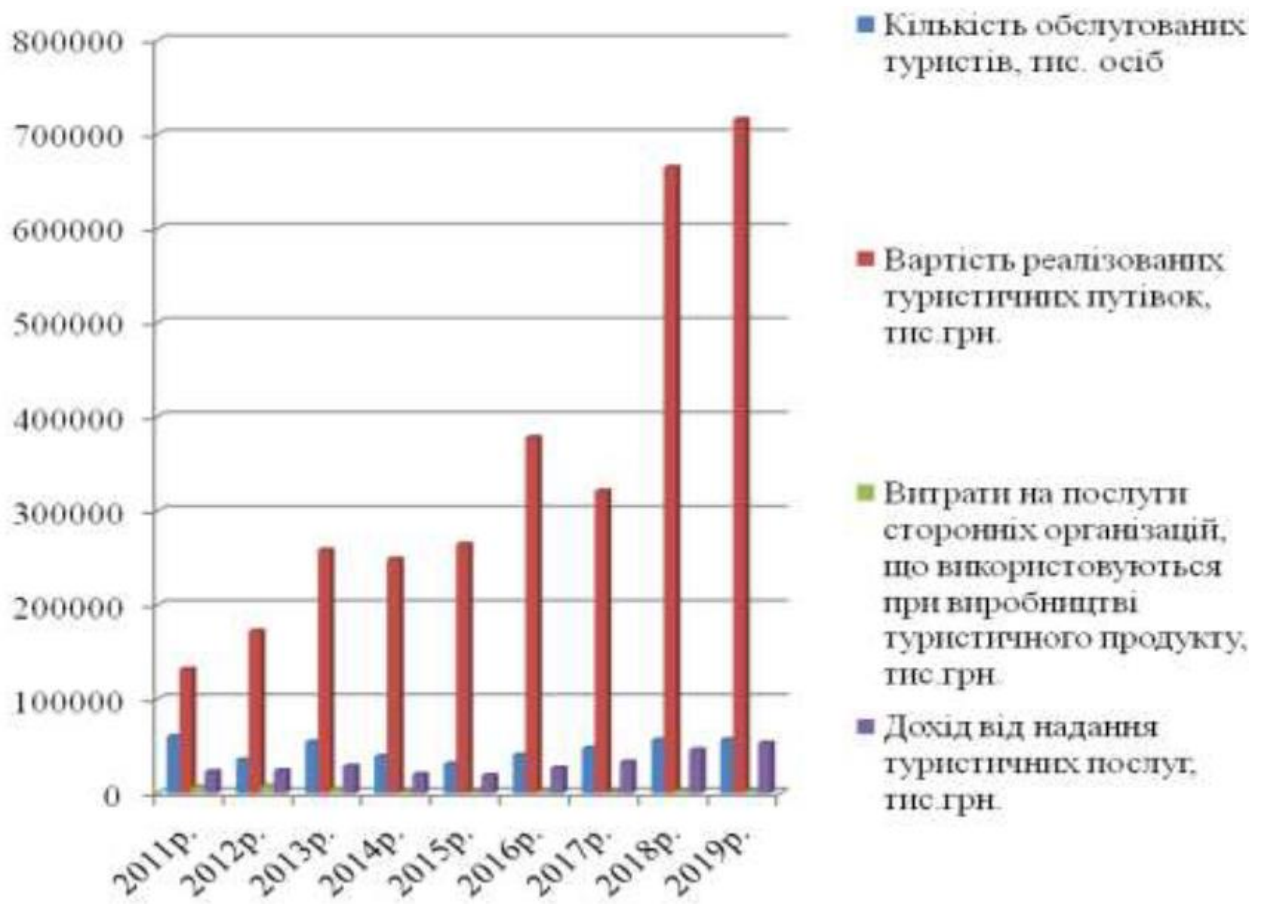

Рис. 2.1.1 Динаміка діяльності туристичної галузі в Запорізькій області за 2011-2019 рр. [63]

В Запорізькій області дохід туристичних підприємств від продажу туристам послуг і товарів (рис. 2.1.1) почав збільшуватись з 2016 р. За 2016–

2019 рр. дохід туристичних підприємств в Запорізькій області, надходження від продажу туристам послуг і товарів, збільшився на 26809 тис. грн, з 26681,4 до 53490,4 тис. грн. Зазначимо, що негативна тенденція зменшення доходів від надання туристичних послуг спостерігалась у 2014-2015 рр. [63].

У наступному підрозділі нами буде здійснено оцінку туристичного потенціалу Запорізької області.

2.2 Оцінка туристичного потенціалу Запорізької області

За даними Держстатуправління на 1.01.2014 р. (рік започаткування реформи децентралізації) в Запорізькій області було 20 адміністративних районів. Згідно з цими настановами наприкінці 2014 р. в Запорізькій області утворилося 7 перших громад (Бердянська, Великобілозерська, Кирилівська, Підгірська, Розівська, Чернігівська, Якимівська). В 2017 р. було визначено позиції щодо перспектив створення 6 об'єднаних територіальних громад (ОТГ) – Бердянської, Енергодарської, Запорізької, Мелітопольської, Пологи́вської, Токмацької. А в 2018 р. (згідно з моніторингом процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування, який щомісяця проводить Мінрегіон України) Запорізька область увійшла в «зелену» зону лідерів децентралізації та посіла у рейтингу 3-є місце (рис. 2.2.1).

Зважаючи на перспективи виникнення ОТГ в Запорізькій області відбувається трансформація просторового туристичного каркасу. У межах Бердянської та Мелітопольської ОТГ формуються курортполіси – Бердянськ та Кирилівка. Основними чинниками їх виникнення є значний туристсько-рекреаційний потенціал, соціально-економічні передумови та доволі розвинена транспортна інфраструктура, що забезпечує доступність курортного угруповання з усіх напрямів.

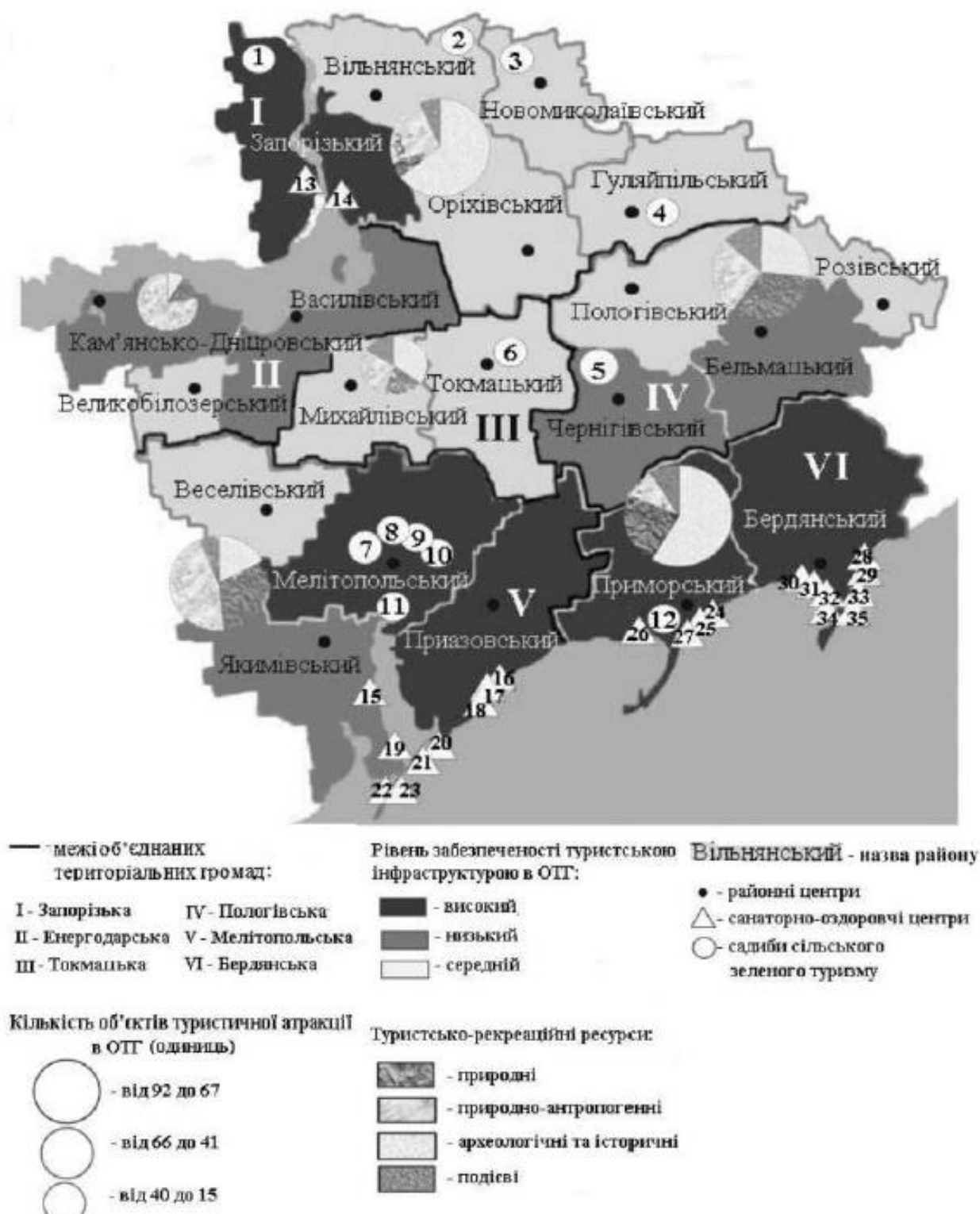

Рис. 2.2.1 – Рекреаційно-туристський потенціал об'єднаних територіальних громад Запорізької області [5]

З перспективою об'єднання територіальних громад (в транзитних містах

Василівка, Запоріжжя, Мелітополь) пов'язане формування туристичних дестинації 1-го порядку, які нині представлені концентрацією туристичних об'єктів, серед яких: Історико-архітектурний заповідник «Садиба Попова», Ландшафтний заповідник «Лиса Гора», Національний заповідник «Хортиця», ДніпроГЕС (гребля та силова станція), колишній Таврійський гірничо-збагачувальний комбінат (об'єкт екстремального туризму), Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила» тощо. Крім цього, визначені перспективні дестинації 1-го порядку є реперними точками щодо відвідування відомих в Україні геосайтів [5].

Варто також зазначити, що рекреаційний туристичний потенціал Запорізької області формує передумови для перспективного розвитку потенціалу туристичного та курортного господарства України. Сьогодні ця область є рекреаційним резервом України, знаходиться, переважно, на шляху екстенсивного освоєння.

Пріоритетними напрямками розвитку туристичної галузі Запорізької області визначаються (рис. 2.2.2):

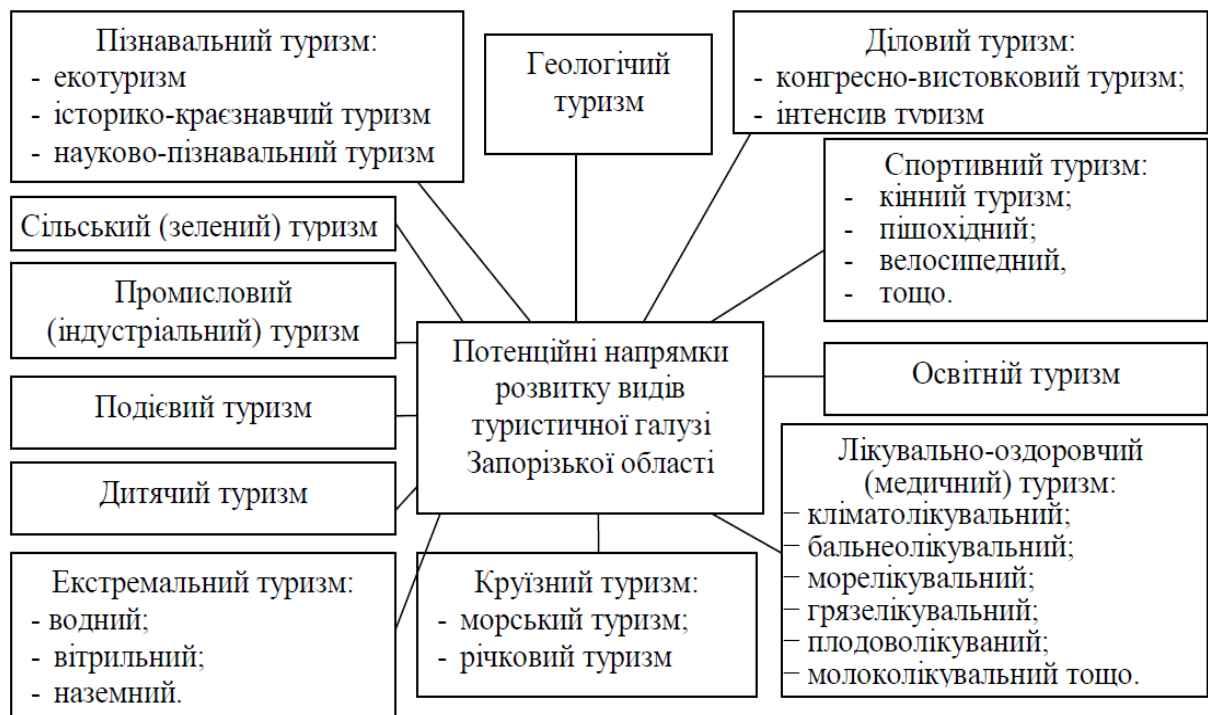

Рис. 2.2.2 – Потенційні напрямки розвитку видів туристичної галузі Запорізької області [63]

1. Промисловий (індустріальний) туризм, орієнтований на продуктивне застосування особливої індустріальної спадщини м. Запоріжжя, а також галузей промисловості, що історично сформувались як основа сучасної економіки міста. Промисловий потенціал м. Запоріжжя – це 280 промислових підприємств (великі, середні та вагомі за обсягами малі підприємства), у т.ч.: підприємств машинобудування, 36 – металургії, 22 – виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції, 24 – харчової промисловості, 20 – хімічної та нафтохімічної промисловості, 14 – виробництва та розподілення електроенергії газу та води.

Запорізький залізорудний комбінат у м. Дніпрорудне – одне з найбільших підприємств у гірничо-металургійній галузі України. Металургійний комплекс області представлений такими відомими в усьому світі підприємствами чорної та кольорової металургії, як: публічні акціонерні товариства «Запоріжсталь», «Дніпроспецсталь», «Український графіт», «Титано-магнієвий комбінат». У Запоріжжі розташовані такі всесвітньо відомі підприємства машинобудівної галузі з високотехнологічним виробництвом, як: ПАТ «Мотор Січ»; ПАТ «Запорізький трансформаторний завод»; ПАТ «Запорізький абразивний комбінат»; ПАТ «Запорізький автомобілебудівний завод» [114, с. 265]. На території області розміщена Запорізька атомна електростанція – найбільша АЕС у Європі [21].

2. Пізнавальний (історичний) туризм, основою якого є історична складова розвитку міста й етнокультурна багатоманітність Запоріжжя [63].

У Запорізькій області на державному обліку знаходиться 8315 пам'яток, з них: 6563 – пам'ятки археології, 1700 – історії, 32 – монументального мистецтва, 20 – науки і техніки; 12 об'єктів культурної спадщини (3 пам'ятки історії і 9 – археології) занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення.

Найбільш туристично привабливими є заповідники. Національний заповідник «Хортиця» (м. Запоріжжя), Національний історико-археологічний

заповідник «Кам'яна Могила» (Мелітопольський район), історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» (Василівський район).

В області діє 24 музейні заклади державного підпорядкування з загальною кількістю понад 384 тис. предметів основного фонду. Щороку музеї відвідують понад 600 тис. осіб з України і зарубіжжя.

Забезпечення певного мінімуму культурних послуг для всіх верств населення, збереження народних мистецьких традицій, етнокультурного різноманіття здійснюється потужним культурним потенціалом галузі області: 5 театрів, філармонія, 2 вищих навчальних заклади I–II рівнів акредитації, 66 шкіл естетичного виховання, 16 кінотеатрів, 510 бібліотек, 412 установ культури клубного типу [12].

У Запорізькій області для сприяння розвитку потенціалу туристичної галузі була затверджена Стратегія розвитку туризму у місті Запоріжжі на 2014–2018 рр.

Отже, можна зробити висновок про необхідність розвитку потенціалу туристичної галузі в Запорізькій області, необхідно поєднувати курортні, рекреаційні та інші напрямки туристичної галузі, які розвиваються в області, використовувати культурно-історичну спадщину як осередок державності та демократичні традиції України та Запорізької області.

3. Подієвий туризм, що передбачає організацію та проведення щорічно кількох заходів розважального та спортивного спрямування національного і міжнародного рівнів.

4. Екстремальний туризм. У Запорізькій області можна стрибнути з парашутом та злетіти в небо на дельтаплані. В місті є і роуп-джампінг – стрибки з висоти з мотузкою.

5. Сільський (зелений) туризм. В області функціонують 32 об'єкти агротуризму, з яких 15 уже претендують на отримання сертифікатів у рамках проєкту ЄС. Функціонує історико-культурний комплекс «Етносело» двох зелених садиб: «Аквазоо» в селі Петропіль та «Єнотової хати» у селі Червоний

Яр. Садиба «Морський бриз» розташована в селі Новокостянтинівка Запорізької області на узбережжі Азовського моря, в оточенні солоних озер з лікувальним багном, аналогом багна розкрученого курорту на Мертвому морі в Ізраїлі. Пропонується знайомство з традиціями, культурою та побутом українського та інших народів, що населяють село.

6. Дитячий туризм. У місті знаходиться одне з найбільш захоплюючих «дитячих місць» у місті – Запорізька дитяча залізниця. На території ЗДЗ (поряд із головною станцією) малечу можна здивувати доглянутим тераріумом, акваріумом, зоокуточком, зимовим садом та поляною казок [63].

Запорізький міський дитячий ботанічний сад це єдиний в Україні саме дитячий сад. 14,6 га вміщують оранжереї «Зимовий сад» та «Кактусарій», дендропарк, теплиці «Лимонарій», «Хризантеми» «Кали», «Розарій», «Папороті» тощо – всього близько 4 тисяч різних рослин.

Кінний театр «Запорізькі козаки» пропонує відвідувачам широке фольклорно-етнографічне різноманіття. На території театру можна покататись на конях і дізнатись історію Хортицького кінного полку [64].

На приморських територіях області діють сучасні розважальні центри: аква- та луна-парки, дельфінарії, зоопарк, акваріум, кінний театр, спортивні та дитячі майданчики тощо.

7. Лікувально-оздоровчий (медичний) туризм. У межах області розвідані та використовуються мінеральні води та лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів. В оздоровчих і лікувальних цілях широко використовується озокерит та спелеотерапія.

Запорізька область має високий потенціал щодо курортно-рекреаційної сфери, що відноситься до Приазовського рекреаційного району в межах Азово-Чорноморського рекреаційного регіону. На березі Азовського моря у Запорізькій області розташовані два популярні кліматогрязеві курорти – Бердянськ та Кирилівка. Всього на Азовському узбережжі та в акваторії р. Дніпро в області функціонує більше 500 оздоровчих закладів.

Актуальними для Запорізької області є проблеми забудови, розробки генеральних планів розвитку курортів [63]. Науковці у своїх дослідженнях констатують доцільність посилення ролі держави у становленні рекреаційно-оздоровчої діяльності, координації комунікативних процесів стейкхолдерів (органів місцевого самоврядування, міністерств, відомств, суб'єктів підприємництва, споживачів) задля гарантування збалансованого розвитку санаторно-курортного комплексу Запорізької області та України загалом. Стан санаторно-курортного комплексу Запорізької області не є задовільним [59].

Основні перешкоди зумовлені: недосконалістю нормативно-правової бази; недостатністю методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави; незбалансованістю соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів та необхідністю їх збереження; недостатністю рівня розвитку інформаційної інфраструктури; незабезпеченням комплексного розвитку курортних територій; підпорядкованістю спеціалізованих закладів, що надають оздоровчі послуги, різним міністерствам, відомствам, підприємствам; невідповідністю переважної більшості оздоровчих закладів міжнародним стандартам; недостатнім рівнем якості обслуговування у підрозділах харчування санаторно-курортних закладів; недостатньою забезпеченістю висококваліфікованими спеціалістами; браком коштів для комплексу рекламних заходів щодо просування місцевого оздоровчого продукту на ринок; зношеністю основних фондів; практичною відсутністю інвестицій; неефективним маркетингом; низьким рівнем менеджменту.

8. Запорізька область вирізняється серед інших значним природним потенціалом щодо розвитку геологічного туризму. За даними на 1 січня 2019 р. в Запорізькій області діє понад 80 (серед яких два – національного значення: «Хортиця: погляд крізь віки» та «Слідами тачанок Нестора Махна») туристичних маршрутів. Особливою популярністю користується район

Приазовської височини та р. Берди (цей район отримав у народі назву Приазовської Швейцарії) [58; 63].

Потреби мешканців міста у змістовному проведенні дозвілля задовольняються також за рахунок спортивно-оздоровчого, пішохідного і велотуризму, якісної організації та проведення на високому рівні міських святкових заходів, підтримки локальних ініціатив щодо розвитку потенціалу туристичної галузі та рекреаційно-оздоровчої сфери міста [63].

Дослідження показали, що для аналізу місця та ролі розвитку потенціалу туристичної галузі Запорізької області доцільно використовувати показники, які можуть надати повну характеристику впливу галузі на економічний стан області.

Аналіз виявив, що в області добре формуються та розвиваються різні види потенціалу туристичної галузі. За пріоритетними напрямками розвитку внутрішнього та в'їзного туризму Запорізької області уподобання мешканців міста розподіляються таким чином (з переліку було запропоновано вибрати 3 пріоритети) [57]:

- 1) пізнавальний історико-культурний туризм – 66 %;
- 2) «зелений», екологічний та агротуризм – 64 %;
- 3) подієвий святково-фестивальний туризм – 44 %;
- 4) промисловий (індустріальний) туризм – 26 %;
- 5) організація масових спортивних заходів (спортивних подій) – 23%;
- 6) діловий туризм та конференц-сервіс – 20 %.

В опитуванні взяли участь майже 400 осіб різних вікових категорій, професій і сфер діяльності з усіх районів міста. Зауважимо, що переконання жителів міста Запоріжжя відповідає оцінці експертів. Відносно проблемним є «зелений» туризм як масовий і перспективний напрям розвитку потенціалу туристичної галузі (через стан довкілля). Такий пріоритет швидше вказує на прагнення городян жити в екологічно безпечному середовищі, що варте особливої уваги [6].

Запорізька область має певні сильні сторони і конкурентні переваги, які необхідно ефективно використовувати, а саме: унікальна історична і культурна спадщина загальноукраїнського та міжнародного значення; багатокультурність міст, етнічна і мовна толерантність; наявність потенційно брендових об'єктів і продуктів; загальний високий економічний розвиток міст і областей загалом, можливість залучати ресурси для спільного проектного фінансування; особливі промислові технології і об'єкти – як база для формування інноваційних туристичних пропозицій; досить вигідне транспортно-логістичне розташування (автошляхи та залізничні шляхи міжнародного значення); наявність об'єктів і територій заповідного фонду в межах міста, специфічне просторове планування території; річка Дніпро як водна артерія, зона відпочинку і місце проведення різних заходів, пункт зупинки круїзних пароплавів; власні енергетичні, промислові, будівельні потужності, високий рівень концентрації людського капіталу, наявність наукових закладів, активної студентської молоді та інші фактори [63].

Дослідження науковців показали, що досліджувані області мають великий потенціал розвитку туристичної галузі, але в той же час достатньо низький рівень розвитку туристичної інфраструктури, що негативно впливає на розвиток потенціалу туристичної галузі областей. Матеріальна база туризму потребує реконструкції, інвестицій, істотного розширення мережі туристичних об'єктів і послуг. Також необхідне врахування поліетнічності складу населення, поєднання курортного та рекреаційно-туристичного напрямку з традиційними мистецькими проектами областей, яскравими здобутками у збереженні та розвитку промислів і ремесел [9; 32].

Для ефективного розвитку потенціалу туристичної галузі областей, на думку науковців, недостатнім є тільки наявність унікальних історико-культурних та інших туристичних ресурсів в Запорізькій області. Важливим є розвиток інформаційних ресурсів, тому що від цього залежить попит на послуги, які можуть запропонувати області, та задоволення туристом своїх

потреб і бажання в майбутньому подорожувати до Дніпропетровської та Запорізької областей.

Оцінювання наявного потенціалу лікувально-оздоровчих ресурсів в досліджуваних областях свідчить про перспективу розвитку санаторно-курортного лікування та оздоровлення в областях, які мають розвиватися не тільки на національному, але й на міжнародному туристичному ринку та має перспективи великої прибутковості туристичної галузі в Запорізькій області.

Отже, ці області, маючи такий потенціал туристичної галузі, повинні виходити на світовий ринок туризму, тим самим залучати іноземних туристів та інвесторів. Розвиток курортно-туристичної сфери в областях призведе до збільшення доходів, що надходять в регіональні і місцеві бюджети і тим самим покращать рівень життя населення. Крім того, це позитивно позначиться на зростанні попиту на продукцію місцевої промисловості, збільшенні об'єктів туризму, стану кон'юнктури у будівництві та інфраструктури в областях, дозволить вирішувати проблеми зайнятості й екології [62; 63].

У наступному підрозділі нами буде розроблено культурно-пізнавальний тур по Запорізькій області.

2.3 Розробка культурно-пізнавального туру по Запорізькій області

Туризм як потенційний ресурс розвитку економіки країни характеризується позитивними тенденціями щодо задоволення попиту на туристичні послуги. Туристична діяльність відіграє дедалі важливішу роль в історичному, духовному, культурному, економічному та політичному житті держави та перетворюється на засіб досягнення порозуміння й толерантності у відносинах між численними етнічними спільнотами та культурами. Урахування потреб і мотивацій різних категорій туристів сприяє повнішому використанню культурного потенціалу території країни, робить культурну спадщину регіонів доступною великому сегменту відвідувачів, реалізуючи

освітню функцію туризму. Важливим напрямом розвитку сучасної туристичної діяльності є пізнавальний туризм [31].

Термін «пізнавальний туризм» уперше офіційно на міжнародному рівні вжито в матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики (1982 р.). Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури розглядає пізнавальний туризм як відмінний від інших вид туризму, «що враховує культури інших народів». У Хартії щодо пізнавального туризму Міжнародної ради з пам'яток і об'єктів (ICOMOS) пізнавальний туризм визначається як форма туризму, основною метою якого, крім інших завдань, є «відкриття пам'ятників і об'єктів».

Водночас визначення поняття пізнавального туризму різних українських науковців досить різноманітні, як і терміни, що вживаються для його позначення (пізнавальний, екскурсійний, культурний, культурно-пізнавальний туризм тощо). Пізнавальний туризм – туристські поїздки, основною метою яких є задоволення допитливості та інших пізнавальних інтересів [60]. Цей автор, як і багато інших, вважає, що аналогічним до пізнавального є екскурсійний туризм. Пізнавальний (екскурсійний) туризм – це подорожі і поїздки з пізнавальною метою [48]. Пізнавальний туризм – це туристські поїздки, подорожі, походи з метою відвідин будь-яких регіонів, місцевості, центрів туризму тощо, для ознайомлення з пам'ятниками природи, історії і культури, побутом і традиціями місцевого населення, народними ремеслами і промислами, досягненнями у сфері науки, культури, промислового виробництва, будівництва.

Пізнавальний туризм може поділятися на багато видів залежно від того, що саме має на меті той чи інший турист. На нашу думку, варто аналізувати власне пізнавальні (екскурсійного характеру), культурно-розважальні та пізнавально-культурні туристичні послуги, які тісно поєднані між собою.

До видів власне пізнавального туризму належать такі:

- 1) міський туризм (ознайомлення з містом як об'єктом туризму);

2) етнографічний туризм (ознайомлення з культурою, традиціями, народними ремеслами, способом життя населення певної території);

3) історичний туризм (ознайомлення з місцями історичних подій певної території, особистостями, які пов'язані з певними історичними подіями або відігравали визначну роль в історії певного регіону) [14].

Окрім того, пізнавальні тури мають багато тематичних різновидів: історичні екскурсії, літературні, театральні, етнографічні, фольклорні, природознавчі тощо.

За способом організації виокремлюють два види пізнавальних турів:

1) стаціонарні (з перебуванням туристів в одному місті, туристичному центрі);

2) маршрутні тури (відвідування декількох міст і центрів, визначних пам'яток, вибудоване у вигляді маршруту подорожі).

Створення привабливого туристичного продукту – найважливіший засіб реалізації маркетингової стратегії. Воно безпосередньо пов'язано з виробничими процесами в туристичній фірмі. Товарна політика потребує прийняття виважених і погоджених рішень між виробництвом і продажем у відношенні асортименту й маси туристського продукту.

Створення нового туристського продукту послідовно проходить через такі етапи:

- генерування ідей відносно туристського продукту, його кількісних і якісних властивостей на основі постійного вивчення дійсного і потенційного попиту;

- розробка концепції нового туристського продукту. Полягає в наданні йому конкретних споживчих властивостей, що відповідають попиту цільового ринку і матеріально-технічним та фінансовим можливостям туристичної фірми;

- пробний маркетинг, що означає продаж на ринку першої партії нового туристського продукту з метою визначення відносин до нього

потенційних покупців, а також виявлення й усунення можливих недоліків;

– комерціалізація нового туристського продукту, що полягає в організації його масового продажу .

1. Основні дані для проектування туру.

1.1. Тривалість туру – 2 активних дні, 1 ніч.

1.2. Розміщення – група даного туру буде розміщена в готелі «Діон» м. Запоріжжя.

1.3. Чисельність групи.

Чисельність групи туристів становить 18 осіб, вік не менше 7 років, сімейний стан різне, розрахований на людей із середнім рівнем доходу.

1.4. Супровід гідом.

Група забезпечена супроводом гіда, а також додатковими послугами гіда на час запланованих екскурсій.

1.5. Транспортне забезпечення.

За програмою даного туру, група має повне забезпечення транспортом. Автобус здійснює перевезення пасажирів з м. Полтава у м. Запоріжжя і назад, також використовується в екскурсіях, передбачених туром.

Автобус марки «Мерседес-Спрінтер», має 20 посадочних місць, всередині обладнаний кондиціонером, аудіо, відео системою, має ремені безпеки. Пересування туристів забезпечено комфортом.

1.6. Харчування – передбачено у вартості туру 1 сніданок у 2 день туру.

1.7. Відвідування музеїв, інших об'єктів.

У програмі туру передбачено відвідування оглядова екскурсія по м. Запоріжжя; екскурсія по комплексу «Запорізька січ»; екскурсія до Реставраційного ангару козацьких човнів.

Факультативно туристи можуть здійснити катерна прогулянка по р. Дніпро і навколо о. Хортиця; музей ретро-техніки «Фаєтон»; виступ «Січових козаків».

Програма обслуговування туристів наведена у табл. 2.3.1.

Таблиця 2.3.1

Програма туру «Запоріжжя. Шляхами козацької слави»

[складено авторкою]

Час	Дні, туристичні об'єкти
1	2
1-й день	
22:00	Виїзд з м. Полтава (автовокзал)
2-й день	
08:00-14:00	Приїзд до Запоріжжя. При в'їзді в місто нас зустрічає екскурсовод. Вашій увазі буде запропоновано: ДніпроГЕС; пам'ятник природи «700-річний дуб»; історико-культурний комплекс «Запорізька Січ». Родзинкою міста є Дніпровська гідроелектростанція, або ДніпроГЕС – легендарна гігантська гребля. А також на екскурсії познайомитеся з архітектурою старої частини міста і насолодитесь красою найдовшого проспекту в Європі. І звичайно ж огляд музею ретро-техніки. Екскурсія до музею «Фастон». Цей музей об'єднує всіх, хто любить старовинні автомобілі, мотоцикли, зброю та іншу техніку минулого століття, які передають справжній і неповторний дух минулих часів! Тут буде цікаво всім, у кого серце не байдуже до історії розвитку техніки, тих, хто, проходячи мимо старого автомобіля, обов'язково сповільнить крок, кине оцінюючий погляд і неодмінно загляне поглядом всередину.
14:00-16:00	Катерна екскурсія навколо о. Хортиця. Саме ця екскурсія стає фіналістом престижного конкурсу «100 кращих товарів і послуг України». На екскурсії Ви зможете побачити з усіх боків одне з 7 чудес України – о. Хортицю, пройти як по Новому так і по Старому руслу річки Дніпро, приблизитися на максимально близьку відстань до греблі Дніпрогес, відвідати природний заповідник «Дніпровські пороги».
16:00-17:00	Поселення в готелі «Діон». Вільний час. Прогуляйтеся ввечері освітленим проспектом міста, щоб по достоїнству оцінити красу ДніпроГЕСу в вогнях ночі.
3-й день	
8:00-09:00	Сніданок (входить до вартості). Виселення з готелю.
9:00-12:00	Зустріч з екскурсоводом. Огляд історичного комплексу «Запорізька Січ». Вашій увазі буде запропоновано екскурсії до наступних об'єктів: Острів Хортиця Цей острів по праву можна назвати грандіозним пам'ятником історико-культурної спадщини. Унікальність цього місця широко визнана, в 2007 р. Хортиця була названа одним із «Семи чудес України». Люди щорічно приїжджають на Хортицю, щоб побачити це унікальне історичне місце, а також помилуватися тутешніми краєвидами. Запорозька Січ Унікальний історико-культурний комплекс, що відтворює образ козацької столиці і атмосферу часів козацтва. Тут зібрані воєдино найцікавіші елементи архітектури, культури, побуту і життя запорозьких козаків. Сьогодні історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» – це одне з найпопулярніших місць на Хортиці серед відвідувачів. Вдало вписавшись в мальовничий ландшафт прибережної смуги острова Хортиця, це козацьке місто залишає незабутні враження завдяки унікальній атмосфері і історичному духу козацтва.

Продовж. табл. 2.3.1

1	2
3-й день	
9:00-12:00	Реставраційний ангар козацьких човнів Розташований він на о. Хортиця, де в 1999 р. підняли на поверхню козацьку чайку - головний експонат музею. Відвідувачі «Чайки» можуть не тільки побачити унікальні знахідки, а й багато чого довідатися про річкове судноплавство, також працівники музею повідають гостям багато цікавих легенд. А в кінці екскурсії яскраві враження Ви зможете отримати від виступу кінного театру «Січові козаки» (відвідання факультативне за бажанням - 80 грн.)
13:00-14:00	Вільний час для обіду та придбання сувенірів
14:00-22:00	Збір групи. Виїзд до м. Полтава
22:00	Приїзд до м. Полтава

Оскільки туристичний продукт найчастіше виступає у формі пакета туристичних послуг, розрахованого на групу туристів, то калькуляція його собівартості має ряд особливостей, пов'язаних з тим, що в туристичну групу входять, крім туристів, особи, що супроводжують цю групу на конкретному маршруті. З урахуванням осіб супроводу туристичних груп визначається собівартість усього пакета туристичних послуг на групу туристів і на одного туриста. Ця собівартість включає вартість проживання, харчування, витрати на транспортування (авіа-, залізничний, автобусний квиток), трансфер, страховку, поїздки керівника групи, витрати на екскурсії, комісійну винагороду турагентів, митний збір тощо.

У табл. 2.3.2 наведено калькуляцію туру «Запоріжжя. Шляхами козацької слави».

Згідно, даних таблиці 2.3.2 вартість путівки складає 1920 грн.

У вартість входить: переїзд комфортабельними автобусом; проживання – 1 ніч; сніданки – 1 (другий день); оглядова екскурсія по м. Запоріжжя; екскурсія по комплексу «Запорізька січ»; екскурсія до Реставраційного ангара козацьких човнів; супровід керівника по маршруту; страхування пасажирів на час перебування в автобусі.

Таблиця 2.3.2

Калькуляція туру «Запоріжжя. Шляхами козацької слави»

[складено авторкою]

№ з/п	Найменування витрат	Ціна, грн	Кількість	Формула	Загальна сума, грн
1	Трансфер за маршрутом (автобус Мерседес 18 місць)	835	18 осіб	-	15030
2	Проживання 1 ніч у готелі «стандарт 2-х місний»	600	9	$\text{Впр} = \text{Ціна одного номера} * \text{Кількість номерів} * \text{Кількість днів проживання}$	5400
3	Харчування (сніданок)	100	18 осіб 1 день	$\text{Вх} = \text{Ціна одного харчування} * \text{Кількість споживачів} * \text{Кількість днів проживання}$	1800
4	Екскурсіне обслуговування	150	18 осіб	-	2700
5	Заробітна плата супроводжуючого гіда	500	3	$\text{Вз} = \text{Денна ставка} * \text{Кількість днів роботи}$	1500
6	Накладні витрати	-	10 %	$\text{Вн} = (\text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5}) * 10\% / 100\%$	2490
7	Страховання туристів від нещасних випадків на транспорті	-	5 %	$\text{Вс} = 5\% / 100\% * (\text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5} + \text{п6})$	1370
8	Прибуток	-	20%	$\text{Ціна} = 20\% / 100\% * (\text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5} + \text{п6} + \text{п7})$	5750
9	Загальна вартість туру	-	-	$\text{Втз} = \text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5} + \text{п6} + \text{п7} + \text{п8}$	34510
10	Ціна путівки на 1 особу	-	група 18 осіб	$\text{Цп} = \text{Втз} / \text{Кількість осіб}$	1920

До вартості не входить: катерна прогулянка – 200 грн; музей ретро-техніки – 100 грн; виступ «Січових козаків» – 100 грн; вхідний квиток до «Запорізької Січі» – 60 грн; особисті витрати.

Після розробки туру важливим моментом є його експериментальна перевірка, що полягає в оцінці розробленого туристського продукту і його експериментальним впровадженням на туристичний ринок для визначення здатності конкурувати з іншими турпродуктами і приносити прибуток.

Щоб зробити експериментальну оцінку розробленої послуги або

туристського продукту, необхідне дотримання трьох умов:

- 1) розробка туру, послуги, товару здійснюється в «натуральну величину» (експериментальний заїзд);
- 2) ознайомлення (презентація, реклама, інформація);
- 3) наявність часу для того, щоб простежити за популярністю туристської послуги або продукту (відгуки туристів, заявки клієнтів та ін.)

Оскільки якісні параметри більшості послуг не мають певного фізичного виміру, для надання їм кількісних характеристик логічно використовувати експертну оцінку в балах. Для оцінки якості туристського продукту максимальна сума балів (100) може розподілятися за такими параметрами, як наприклад:

- ступінь досягнення мети поїздки, якість екскурсійної програми, ставлення місцевого населення;
- культура обслуговування в місцях розміщення;
- якість харчування та культурний рівень ресторанного обслуговування;
- психологічна атмосфера, взаємини між учасниками групи, з обслуговуючим персоналом;
- зручність і швидкість транспортного обслуговування;
- інші якісні параметри туру.

Просування на ринку як самої турфірми, так і її туристичного продукту є одним із найважливіших засобів маркетингу.

Просуванням вважається налагодження і використання комунікаційних зв'язків з існуючими і потенційними споживачами з метою їх інформування про пропоновані продукти фірми і спонування до купівлі.

Просування в маркетингу має комплексний характер, оскільки об'єднує низку елементів (засобів просування) із притаманними їм властивостями. До основних засобів просування належать:

- 1) реклама – будь-яка платна форма неособистої презентації і

просування товарів, послуг підприємством чи організацією;

2) стимулювання збуту (просування продажу) – надання додаткового стимулу, що провокує купівлю (знижки в ціні, подарунок, приз тощо).

3) персональний (особистий) продаж – усна презентація в розмові з одним (або більшою кількістю) перспективним покупцем з метою здійснити продаж;

4) паблік рилейшнз – налагодження і підтримання комунікацій у середовищі (насамперед зовнішньому) організації з метою забезпечити сприятливу поведінку середовища стосовно організації;

5) прямий маркетинг – використання пошти, телефону, факсу, електронної пошти та інших неособистих засобів зв'язку для прямого впливу на дійсних (реальних) або потенційних покупців.

Окрім основних комплекс просування також може включати синтетичні засоби просування:

1. Виставкова діяльність, основна мета якої полягає в інформуванні громадськості шляхом демонстрування продукції, що є у розпорядженні фірми.

2. Брендинг – діяльність зі створення та реалізації бренду та управління ним.

3. Спонсорство – система взаємовигідних договірних відносин між спонсором, який є постачальником коштів, ресурсів і послуг, і реципієнтом – стороною, що їх отримує, в особі індивідів, груп, організацій з метою досягнення спонсором певних маркетингових цілей.

4. Інтегровані маркетингові комунікації на місці продажу – комплексний засіб маркетингових комунікацій, який потребує використання елементів реклами, стимулювання збуту, персонального продажу паблік рилейшнз та інших комунікаційних засобів у місцях продажу продукту фірми.

Комплекс просування – це набір засобів впливу на цільові сегменти ринку чи інші контактні аудиторії з метою формування прихильного

ставлення до підприємства, його цілей і завдань, товарів і/або послуг.

Формування комплексу просування визначає структуру та завдання маркетингової політики просування, тобто системи загальних принципів, критеріїв та орієнтирів у сфері взаємовідносин між підприємством чи організацією, з одного боку, та зі споживачами або іншими контактними аудиторіями, – з іншого, з метою досягнення маркетингових цілей, цілей підприємства та створення умов для реалізації його місії на ринку.

Маркетингова політика просування використовує елементи комплексу просування як арсенал засобів комунікації. Комунікація – у найширшому значенні – це процес обміну інформацією.

Усі заходи з просування туристичного продукту на ринку потребують значних інвестицій. Витрачаючи значні кошти на рекламу, підприємець ще не знає, якою мірою вони окупляться в майбутньому. От чому ця ділянка маркетингової роботи вимагає особливої уваги.

Формування комплексу просування включає наступні етапи:

- визначення цілей просування;
- оцінювання факторів, що впливають на комплекс просування;
- розробка стратегії просування;
- формування бюджету просування.

До основних цілей просування належать: інформування споживачів (про фірму, туристичний продукт); стимулювання продажу туристичного продукту; формування сприятливого іміджу туристичного підприємства; формування та підтримування прихильності споживачів; мотивування споживачів тощо.

Фактори, що впливають на вибір комплексу просування: цілі туристичної фірми, її стратегія, цільова аудиторія, тип і специфіка туристичного продукту, обсяг ринку, концентрація; наявність ресурсів і вартість засобів просування.

Стратегія просування туристичного продукту визначає, які засоби

просування будуть використані та в яких обсягах, на які ринкові сегменти вони будуть орієнтовані. Стратегія просування повинна бути взаємоузгоджена із загально-фірмовою та маркетинговою стратегією.

До складання бюджету просування можливі два підходи:

- «зверху вниз» – спочатку визначають загальну суму витрат на комплекс просування, а потім ділять її між елементами комплексу;
- «знизу вверху» – передбачає складання окремого кошторису для кожного елементу комплексу просування, сума яких становитиме загальний кошторис просування.

Щоб підвищити ефективність комплексу просування, ним треба управляти на всіх етапах – перед реалізацією туристичного продукту, під час продажу, під час споживання і після споживання. При цьому комплекси просування, як правило, потрібно розробляти для кожного сегмента, ринкової ніші і навіть для окремих покупців [24].

Таким чином, розроблене інформаційно-методичне забезпечення туру «Запоріжжя. Шляхами козацької слави» складене враховуючи усі необхідні вимоги щодо організації короткотривалих культурно-пізнавальних турів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Запоріжжя є одним з найбільших адміністративних, індустріальних і культурних центрів півдня України. Місто має значний туристичний потенціал, зумовлений географічним розташуванням, культурно-історичним різноманіттям, специфічною архітектурною спадщиною, природними об'єктами, унікальним поєднанням у межах міста урбанізованих та індустріалізованих майданчиків із заповідними територіями. В обласному центрі розвивається пізнавальний (історичний) туризм, основою якого є історичний складник розвитку міста та етнокультурна багатоманітність Запорізької області. Цей напрям представлено курганами скіфського періоду, буддійською Ступою, кам'яними бабами 4–2 тис. до н. е., 26 храмами різних релігійних конфесій. Відродження та популяризація козацьких традицій представлено у Музеї історії запорозького козацтва, школі бойового козацького мистецтва «Спас», історико-культурному комплексі «Запорозький дуб», кінному театрі «Запорозькі козаки».

Запорізька область – один з регіонів України, яка має всі можливості для успішного розвитку галузі, адже має значні рекреаційно-курортні та туристичні можливості. Однак, наявності в регіоні унікальних туристичних ресурсів та створення на їх основі туристичних продуктів недостатньо для досягнення успішного розвитку туристичної галузі. Ключовим моментом є забезпечення інформованості туриста про те, які продукти є в області та як їх можна отримати. Від наявності туристичної інформації залежить обсяг туристичного потоку до області. Регіон, володіючи великим туристичним потенціалом, має досить нерозвинену туристичну інфраструктуру, що не дає змоги істотно збільшити розвиток як вітчизняного, так і іноземного туризму. Матеріальна база туризму потребує реконструкції, інвестицій, потрібне істотне розширення мережі туристичних об'єктів та послуг. Також необхідне

врахування інтеркультурності населення, поєднання рекреаційно-туристичного напрямку із традиційними мистецькими проєктами регіону, яскравими здобутками у збереженні та розвитку промислів і ремесел.

В умовах зміни сучасної геополітичної ситуації в державі Запорізька область отримала додаткові можливості розвитку туризму у приморських районах. Важливо правильно скористатись можливостями, спрямувати зусилля на розвиток туристичної інфраструктури та якість послуг, що дозволить залучити туристичні потоки і збільшити економічну спроможність Запорізької області. Рекреаційно-туристичний потенціал Запорізького Приазов'я формує передумови для перспективного розвитку потенціалу туристичного та курортного господарства України. Сьогодні ця територія є рекреаційним резервом України, знаходиться на шляху екстенсивного освоєння.

Проведений аналіз сучасного стану розвитку курортно-туристичної сфери в Запорізькій області доводить, що потенціал курортних закладів та туристичної діяльності використовується не досить ефективно, тому доцільне удосконалення діяльності курортно-туристичної сфери регіону через:

- збільшення темпів зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази туризму області;
- збалансування соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів та необхідності їх збереження;
- підвищення забезпеченості туристичної і курортної галузі висококваліфікованими спеціалістами;
- збільшення темпів процесів модернізації застарілої курортно-рекреаційної та туристичної інфраструктури та залучення інвестицій в їх розвиток;
- оптимізацію оподаткування курортно-туристичної діяльності, що сприятиме підвищенню дохідної частини бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсененко І. А. Кліматичний рекреаційний потенціал Запорізького Приазов'я / І. А. Арсененко, І. А. Донець, О. В. Непша // Соціум і науки про Землю: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 22-24 вересня 2017 року м. Запоріжжя, ЗНУ. – Запоріжжя, 2017. – С. 57-58.
2. Арсененко І. А. Природні туристичні ресурси як важливий чинник розвитку туризму в Запорізькому регіоні / І. А. Арсененко, Л. М. Донченко, І. А. Донець // International Scientific and Practical Conference World science. – Том 4. – № 12 (28). – Dubai: ROST, 2017. – С. 41-50.
3. Арсененко І. А. Проблеми і перспективи використання рекреаційно-туристичних (бальнеологічних ресурсів і лікувальних грязей) ресурсів Якимівського району Запорізької області / І. А. Арсененко, О. З. Байтеряков, І. А. Донець, М. М. Стецишин // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирский, 2015. – С. 9-11.
4. Білик І. І. Природні рекреаційні ресурси північного узбережжя Азовського моря в межах Запорізької області / І. І. Білик, Г. В. Тамбовцев, О. В. Непша // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2019. – Вып. 3 (47). – Ч. 2. – С. 89-94.
5. Бейдик О. О. Трансформація регіонального туризму за умов децентралізації (на прикладі Запорізької області) / О. О. Бейдик, О. І. Топалова, Л. А. Прохорова // Український географічний журнал. – 2019. – № 3 (107). – С. 37-42.
6. Всесвітня туристична організація. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unwto.org>.
7. Головне управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>.

8. Гринюк О. Ю. Аналіз розвитку туризму в Запорізькій області на основі історико-культурних ресурсів / О. Ю. Гринюк, М. А. Пільтяй // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 20. – С. 165-174.

9. Гудзь П. В. Інформація в системі маркетингового управління курортним городом / П. В. Гудзь // Економіка та право. – 2001. – № 1. – С. 71-74.

10. Даценко Л. М. Використання природно-ресурсного потенціалу Запорізької області для розвитку лікувально-оздоровчої рекреаційно-туристичної діяльності / Л. М. Даценко, І. А. Арсененко, Л. М. Донченко, Т. В. Зав'ялова // Історико-географічний дискурс проблем геосфери: матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 16 травня 2016 р.: зб. наук. праць. – Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – С. 7-10.

11. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

12. Державна установа «Запорізький обласний лабораторний центр Міністерства охорони здоров'я України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oblses.zp.ua/index.php?100>.

13. Дослідження історико-культурного, курортно-туристичного пріоритету розвитку Запорізької області. Аналітичний звіт, підготовлений експертом проекту. Укл. Могильний С. – Запоріжжя, 2007. – 78 с.

14. Дутчак С. В. Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області / С. В. Дутчак, М. В. Дутчак // Туристсько-краєзнавчі дослідження. – 1999. – Вип. 2. – С. 123-136.

15. Екологічний паспорт Запорізької області. – Запоріжжя, 2020. – 185 с.

16. Зайцева В. М. Сучасний стан курортно-туристичної сфери Запорізької області / В. М. Зайцева, О. М. Корнієнко // Економіка. Управління. Інновації. – 2015. – № 3 (15) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/>.

17. Заповідне Запоріжжя. Збірка. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 108 с.

18. Запоріжжя. Сім шляхів до пригод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaporizhzhia.city/places/muzey-istorii-oruzhiya>.
19. Запорізька міська рада. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zp.gov.ua/uk/page/turistichnij-putivnik-1>.
20. Згурський Ю. Д. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Запорізькій області / Ю. Д. Згурський // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 12-1. – С. 62-66.
21. Інвестиційний портал Запорізької області. Промисловий потенціал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investment.zoda.gov.ua/uk/the-industrial-potential>.
22. Інформаційно-аналітичні матеріали міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з питання «Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць за 2020 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wownature.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Dovidka-PZF-2020-V3.0-.pdf>.
23. Мальська М. П. Країнознавство: теорія та практика / М. П. Мальська [та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 528 с.
24. Мальська М. П. та ін. Економіка туризму: теорія та практика: підручник / М. П. Мальська, М. Й. Рутинський, С. В. Білоус, Н. Л. Мандюк. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 544 с.
25. Марченко О. А. Сучасна оцінка ресурсного потенціалу туристичної галузі Запорізької області / О. А. Марченко, В. М. Іванова, Ю. М. Хрущ // БІЗНЕС-НАВІГАТОР. – 2016. – № 1 (38). – С. 134-140.
26. Національний атлас України. – К.: ДНВП Картографія, 2007. – 440 с.
27. Непша О. В. Кліматичні умови як складова природно-рекреаційного потенціалу Запорізької області / О. В. Непша, М. М. Стецишин // Суспільно-географічні дослідження природно-господарського комплексу Запорізького краю і суміжних територій, (16-17 жовтня 2003 р, м. Мелітополь). – Мелітополь: ТОВ «Видавництво Мелітополь», 2003. – С. 5-7.

28. Непша О. В. Лікувальні грязі курорту Кирилівка (Запорізька область) / О. В. Непша // Біосфера XXI століття: матеріали IV всеукраїнської конференції молодих вчених, аспірантів, магістрантів та студентів, м. Севастополь, 2-5.04. 2012 р. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2012. – С. 196-198.

29. Непша О. В. Лікувальні пелоїди курорту «Кирилівка» (Запорізька область): історія, сучасний стан та перспективи використання / О. В. Непша, Г. В. Тамбовцев, І. І. Білик // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2018. – Вып. 10(42), ч. 2. – С. 51-56.

30. Немець Л. М. Соціально-демографічні та історико-культурні фактори розвитку туризму / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, Н. В. Моштаківа // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 176. – С. 145-147.

31. Никига О. Пізнавальний туризм: сутність та особливості організації / О. Никига // Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму в регіонах України : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (18-19 травня 2017 р., м. Львів). – Львів, 2017. – С. 81-84.

32. Олійник О. М. Туристичний потенціал Запорізького регіону: стан та напрямки розвитку / О. М. Олійник, Д. Ю. Ловчикова // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону. – 2011. – С. 97-100.

33. Основи законодавства про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2802-XII. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

34. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоекологічний стан: монографія / Л. М. Даценко, В. В. Молодиченко, О. В. Непша та ін., відп. ред. Л. М. Даценко. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 308 с.

35. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо організації оздоровлення та відпочинку дітей, збереження мережі дитячих оздоровчих закладів: Закон України від 04.09.2008 р. № 2081-19 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2081-19>.

36. Про деякі заходи щодо розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфер України: Указ Президента України від 11.03.2003 р. № 207/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/207/2003>.

37. Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад: Постанова Кабінету міністрів України від 11.07.2001 р. № 805 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-%D0%BF>.

38. Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1996 р. № 1576 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-96-%D0%B>.

39. Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів: Постанова КМУ від 26.07.2001 р. № 872 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

40. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>.

41. Про оголошення лікувально-оздоровчої місцевості м. Бердянська Запорізької області курортом державного значення: Закон України від 11.01.2005 р. № 2305-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2305%D0%B0-15>.

42. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 р. № 375-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/375-17> (дата звернення 28.03.2020).

43. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

44. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2465-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.

45. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.

46. Прохорова Л. А. Бальнеологические и лечебные свойства грязей (пелоидов) / Л. А. Прохорова // Регіональні проблеми розвитку приморських територій: теорія і практика. – Мелітополь, 2014. – С. 44-45.

47. Прохорова Л. А. Підземні мінеральні води родовища санаторію «Кирилівка» (Запорізька область) / Л. А. Прохорова, Т. В. Зав'ялова, О. В. Непша // Нові виміри сучасного світу: матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Мелітополь, 2014. – С. 56-59.

48. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва / П. Р. Пуцентейло. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.

49. Рюміна Є. Л. Управління розвитком курортно-туристичної сфери Запорізької області / Є. Л. Рюміна // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2 (14). – С. 83-86.

50. Сапун Т. О. Гідрохімічна характеристика пелоїдів озера Велике м. Бердянськ / Т. Сапун, В. Іванова // Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи: збірник матеріалів III-й Міжнародній науково-практичній конференції. – Баку-Ужгород-Дрогобич: Посвіт, 2017. – С. 15-19.

51. Соклаков И. П. Годовой отчет гидрогеологической службы за 2012 год / И. П. Соклаков. – Бердянск: ЗАО «Приазовкурорт», 2013. – 327 с.

52. Стафійчук В. І. Рекреалогія : навч. посіб. / В. І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.

53. Стецишин М. М. Природно-рекреаційний потенціал курорту

«Кирилівка» Запорізька область / М. М. Стецишин, О. В. Непша, І. В. Шастіна // Збірник тез VII всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих учених (Донецьк, 29.03. 2012 р.). – Донецьк: ДІСО, 2012. – С. 53-54.

54. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000130/130216.pdf.

55. Стратегія розвитку міста Запоріжжя до 2028 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zp.gov.ua/upload/editor/strategiya_izm.pdf.

56. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p.

57. Стратегія розвитку туризму у місті Запоріжжі на 2014-2018 рр. (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://isc.biz.ua/images/HB/STZ_2014-2018_main.pdf

58. Тлеубердинова А. Оценка конкурентоспособности туристических услуг / А. Тлеубердинова // Маркетинг. – 2011. – № 6. – С. 69-76.

59. Топалова О. Сучасний стан розвитку геологічного туризму в Запорізькій області / О. Топалова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Географія. – 2017. – Вип. 1 (66) /2 (67). – С. 113-117.

60. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник / В. К. Федорченко, І.М. Мініч. – К.: Дніпро, 2000. – 155 с.

61. Фізична географія Запорізької області: Хрестоматія / Л. М. Даценко, В. В. Молодиченко, В. П. Воровка та ін. – Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 200 с.

62. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії: навч. посібник / І. М. Школа. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2005. – 596 с.

63. Юхновська Ю. О. Збалансований розвиток потенціалу туристичної

галузі України: теорія, методологія практика: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.03 / Юхновська Юлія Олександрівна. – Дніпро, 2021. – 588 с.

64. Яновський П. О. Пасажирські перевезення: навч. посібник / П. О. Яновський. – К.: НАУ, 2008. – 469 с.

65. Ua.IGotoWorld [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.igotoworld.com/>.

66. Wikipedia. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>.

67. Zruchno.travel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zruchno.travel/?lang=ua/>.